

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικών και Καποδιστριακών
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών:
«Διεθνής και Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση και Πολιτική»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τίτλος Εργασίας:

**Διερεύνηση των επιπτώσεων της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών
προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα**

Μεταπτυχιακός Φοιτητής:

Όλγα Σαρακιώτη

A.M.: 260887721819

Επιβλέπων Καθηγητής: Θεόδωρος Φούσκας

Αθήνα

2024

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπων	Θεόδωρος Φούσκας	Επίκουρος Καθηγητής Τμήμα Πολιτικών Δημόσιας Υγείας Σχολή Δημόσιας Υγείας Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Μέλος επιτροπής	Εμμανουέλα Δούση	Καθηγήτρια Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μέλος επιτροπής	Αντωνία Ζερβάκη	Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Διερεύνηση των επιπτώσεων της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα

Δήλωση περί μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία έχει συγγραφεί από εμένα προσωπικά και δεν έχει υποβληθεί ούτε έχει εγκριθεί στο πλαίσιο κάποιου άλλου μεταπτυχιακού ή προπτυχιακού τίτλου σπουδών, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό.

Οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνησή της αναφέρονται στο σύνολό τους, δίνοντας πλήρεις αναφορές στους συγγραφείς, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που χρησιμοποιήθηκαν από το Διαδίκτυο.

Σε κάθε περίπτωση, αναληθούς ή ανακριβούς δήλωσης, υπόκειμαι στις συνέπειες που προβλέπονται στον Κανονισμό Σπουδών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος καθώς και στις διατάξεις που προβλέπει η Ελληνική και Κοινοτική Νομοθεσία περί πνευματικής ιδιοκτησίας.

Η

ΔΗΛΟΥΣΑ

Όλγα Σαρακιώτη

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας ολοκληρώνονται οι σπουδές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών με τίτλο «Διεθνής και Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση και Πολιτική» του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με σκοπό την απόκτηση του μεταπτυχιακού διπλώματος. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Φούσκα Θεόδωρο για την πολύτιμή βοήθεια και καθοδήγηση του, καθώς και για την άρτια συνεργασία μας με στόχο την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Διερεύνηση των επιπτώσεων της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα

Στους γονείς μου...

*«Η εκπαίδευση και η μόρφωση
είναι το πιο ισχυρό όπλο που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε
για να αλλάξουμε τον κόσμο».*

Νέλσον Μαντέλα, πολιτικός, Νόμπελ Ειρήνης 1993

Περίληψη

Εισαγωγή: Το 2020 με την έξαρση της πανδημίας της νόσου COVID-19 μια από τις κοινωνικές ομάδες που επηρεάστηκε περισσότερο από μέτρα προστασίας αποτελούσαν τα παιδιά με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο που διέμεναν στις δομές στην Ελλάδα. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις επιπτώσεις της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στην Ελλάδα αλλά και τα μέτρα που λήφθηκαν από τις ελληνικές αρχές και άλλους φορείς για την αντιμετώπιση των εμποδίων.

Μέθοδος: Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα εργασία είναι η βιβλιογραφική ανασκόπηση με τη μέθοδο PRISMA. Η επιλογή της μεθόδου αυτής έγινε με στόχο την αντικειμενική προσέγγιση και αποτίμηση του συνόλου στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, ώστε να εντοπιστούν και να αναφερθούν τα προβλήματα που προέκυψαν στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα εξαιτίας της νόσου COVID-19 αλλά και των μέτρων που πάρθηκαν για την αντιμετώπιση τους.

Αποτελέσματα: Από την βιβλιογραφική ανασκόπηση εντοπίστηκαν επιπτώσεις που προκλήθηκαν από τα μέτρα που ελήφθησαν για την προστασία των πολιτών από τον κορωνοϊό καθώς και οι προσπάθειες που έγιναν τόσο από το Υπουργείο Παιδείας όσο και από διάφορους φορείς ώστε να στηρίζουν τα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου ώστε να συνεχίσουν να παρακολουθούν την εκπαιδευτική διαδικασία.

Συμπεράσματα: Με την έξαρση της πανδημίας της νόσου COVID-19 τα παιδιά με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο, βρέθηκαν αντιμέτωπα με εκτενή εμπόδια πρόσβασης τους στην εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό και την επιβράδυνση της εκπαίδευσής τους. Για την καταπολέμηση του προβλήματος το Υπουργείο Παιδείας, διεθνείς οργανισμοί και μη-κυβερνητικές οργανώσεις συνεργάστηκαν και επιχείρησαν να συμβάλλουν στην επίλυση των προβλημάτων συμμετοχής.

Λέξεις-κλειδιά: COVID-19, εκπαίδευση, παιδιά, πρόσφυγες, μετανάστες, Ελλάδα

Abstract

- Introduction:** In 2020, with the outbreak of the COVID-19 pandemic, one of the social groups that was severely affected by the protection measures were the children with a refugee and migrant background who lived in the facilities in Greece. The purpose of this thesis is to unveil the effects of the COVID-19 pandemic on the education of refugee and migrant children in Greece, as well as the measures taken by the Greek authorities and other agencies to address the hindrances.
- Method:** The method used in this thesis is the literature review with the PRISMA method. The choice of this method was made with the aim of an objective approach and assessment of the existing literature, in order to identify and report the problems that emerged in the education of refugee and migrant children in Greece due to the COVID-19 pandemic and the measures implemented to address them.
- Results:** The literature review identified effects caused by the measures taken to protect citizens from the coronavirus as well as the efforts made both by the Ministry of Education and by various agencies to support refugee and migrant children to continue attending the educational process.
- Conclusions:** With the outbreak of the COVID-19 pandemic, children with migrant and refugee backgrounds faced with extensive barriers regarding their access to the distance education process. This had the effect of excluding them and slowing down the process of their education. To combat the problem, the Ministry of Health, International Organizations and Non-Governmental Organizations collaborated and tried to contribute to solving the participation problems.
- Keywords:** COVID-19, education, children, migrant, refugee, Greece

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	6
Abstract	7
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	8
Πίνακας Συντομογραφιών	10
Πίνακας Πινάκων.....	10
Πίνακας Διαγραμμάτων	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	14
1.Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	14
1.1. Το πλαίσιο: Το δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση	14
1.1.1. Παιδιά σε κίνηση προς την Ελλάδα.....	14
1.2. Διαπολιτισμική εκπαίδευση και η σημασία της εκπαίδευσης για την ένταξη των παιδιών προσφύγων και μεταναστών	17
1.3. Μέτρα για την εκπαίδευση.....	19
1.3.1. Υπουργείο Παιδείας	20
1.3.2. Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ).....	23
1.3.3. Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ) - Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ).....	23
1.3.4. Συντονιστές Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΣΕΠ).....	24
1.3.5. Μεταφορά και συνοδεία παιδιών από τα κέντρα φιλοξενίας στα σχολεία	25
1.4. Διαχείριση της εκπαίδευσης κατά την πανδημία της νόσου COVID-19.....	25
1.5. Οι επιπτώσεις της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών σε δομές.....	26
1.5.1. Εμπόδια στην παρακολούθηση και συμμετοχή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.....	26
1.5.2. Ελλείψεις σε υλικοτεχνικές υποδομές και στον εξοπλισμό	27
1.5.3. Περιορισμός μετακίνησης	27
1.5.4. Εμπόδια.....	27
1.5.5. Ξενοφοβία, εθνο-φυλετικός ρατσισμός και αποκλεισμός των παιδιών προσφύγων από την εκπαίδευση	27
1.6. Συνέργειες του Υπουργείου Παιδείας με Διεθνείς Οργανισμούς και Μη-Κυβερνητικές Οργανώσεις	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	32
2.ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	32
2.1. Ανασκόπηση Βιβλιογραφίας – Μέθοδος PRISMA	32
2.2.1. Στρατηγική αναζήτησης	32
2.2.2. Κριτήρια εισόδου-αποκλεισμού μελετών.....	35
2.2.3. Τελική επιλογή μελετών ανασκόπησης.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	37
3.ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗΣ ΕΡΕΥΝΩΝ.....	37
3.2. Χώρα διεξαγωγής.....	37

3.3.	Σχεδιασμός μελετών (μεθοδολογίες)	37
3.4.	Περιβάλλον διεξαγωγής (setting)	37
3.5.	Συμμετέχοντες.....	38
3.6.	Κύρια ευρήματα μελετών	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.....		48
4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....		48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ		50
5.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ		50
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		53
Ελληνόγλωσση.....		53
Ξενόγλωσση		57
Ηλεκτρονικές πηγές/Ιστοσελίδες.....		60
Νομοθεσία		62

Πίνακας Συνοτομογραφιών

ΑΜΚΑ	Αριθμός Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΔΟΜ	Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης
ΔΥΕΠ	Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΞΑΕ	Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση
ΖΕΠ	Τμήμα Υποδοχής- Ζώνη Εκπαίδευσης Προσφύγων
ΙΕΠ	Ινστιτούτο Εκπαίδευσης Προσφύγων
ΚΥΤ	Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης
ΜΚΟ	Μη Κερδοσκοπική Οργάνωση
ΣΕΠ	Συντονιστές Εκπαίδευσης Προσφύγων

Πίνακας Πινάκων

Πίνακας 1: Λειτουργίες συστήματος εκπαίδευσης των παιδιών προσφύγων και μεταναστών.....	20
Πίνακας 2: «Λέξεις-κλειδιά» που χρησιμοποιήθηκαν στην αναζήτηση	33
Πίνακας 3: Στρατηγική αναζήτησης στη βάση δεδομένων Google Scholar (αγγλικά).....	33
Πίνακας 4: Στρατηγική αναζήτησης στη βάση δεδομένων Google Scholar (ελληνικά).....	34
Πίνακας 5: Στρατηγική αναζήτησης στη βάση δεδομένων Scopus.....	34
Πίνακας 6: Χαρακτηριστικά μελετών.....	41

Πίνακας Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1: Δημογραφικά στοιχεία αφίξεων Ιανουάριος 2024.....	15
Διάγραμμα 2: Αφίξεις έως Δεκέμβριο 2022	16
Διάγραμμα 3: Στοιχεία αφίξεων 2016-2023	16
Διάγραμμα 4: Απεικόνιση ροής αποτελεσμάτων αναζήτησης	36

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ως μέρος της παγκόσμιας πανδημίας της νόσου του κορωνοϊού COVID-19, το πρώτο κρούσμα που διαγνώστηκε στην Ελλάδα ήταν στις 26 Φεβρουαρίου 2020 (National Public Health Organisation 2020). Καθώς αυξάνονταν τα κρούσματα άρχισαν να εφαρμόζονται μέτρα προστασίας της Δημόσιας Υγείας για την περιστολή της διασποράς του κορωνοϊού SARS-CoV-2 και περιορισμών από την κυβέρνηση και τις υγειονομικές αρχές. Στις 23 Μαρτίου, με 695 επιβεβαιωμένα κρούσματα και 17 θανάτους, επιβλήθηκε πανελλαδικά περιορισμός μετακίνησης, σύμφωνα με τον οποίο οι πολίτες μπορούσαν να εγκαταλείψουν τις οικίες τους μόνο για συγκεκριμένους λόγους και με ειδική άδεια (Φούσκας, 2023). Από τον Μάρτιο του 2020, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση ξεκίνησε μέσω ψηφιακής πλατφόρμας λόγω της αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των εκπαιδευτικών μονάδων στο πλαίσιο της προσέγγισης «μένουμε σπίτι» ώστε να προστατευτούν μαθητές, εκπαιδευτικοί και γονείς από τον ιό, ενώ ξεκίνησε και πρόγραμμα της Ελληνικής Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης (ΕΡΤ) για την εξ αποστάσεως διδασκαλία για τους μαθητές Δημοτικού (Υπουργείο Παιδείας, 2020). Θετικά κρούσματα της νόσου του κορωνοϊού COVID-19 σε Πολίτες Τρίτων Χωρών (ΠΤΧ) εντοπίστηκαν σε Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ) στα νησιά και σε δομές φιλοξενίας στην ενδοχώρα (Fouskas, 2020, Vozikis, et al. 2021). Μόλις διαγνωστούν θετικά στον ιό SARS-CoV-2, τα άτομα που έχουν περιθωριοποιηθεί διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο νοσηλείας επειδή συχνά έχουν αυξημένο αριθμό χρόνιων συννοσηροτήτων (Greenaway, et al. 2020). Ο επιπολασμός των χρόνιων ασθενειών είναι υψηλότερος μεταξύ των μειονοτικών και μεταναστευτικών πληθυσμών με χαμηλό εισόδημα και επίπεδο διαβίωσης (Modesti, et al. 2016, Nettleton, 2020). Οι ασθενείς με φυλετικές ή εθνοτικές μειονότητες στην ΕΕ συχνά στερούνται ασφάλισης υγείας, υποφέρουν από συννοσηρότητες, διαβιούν κυρίως σε γειτονίες με χαμηλό εισόδημα και συχνά σε ανασφαλείς συνθήκες και εξαρτώνται για τη φροντίδα υγείας από φορείς της κοινωνίας των πολιτών (Galanis, et al 2013, Economou, et al. 2014, Graetz, et al. 2017, Spyridakis, 2019).

Οι κοινωνικοί καθοριστικοί παράγοντες/κοινωνικοί καθοριστές της υγείας συμβάλλουν στο να επηρεάζονται δυσανάλογα οι φυλετικές και εθνοτικές ομάδες από τη νόσο του κορωνοϊού COVID-19 (CDC 2020). Αυτοί περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων την εκπαίδευση. Οι φυλετικές και εθνοτικές ομάδες επηρεάζονται δυσανάλογα από τις ανισότητες στην πρόσβαση στην επίσημη εκπαίδευση. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε χαμηλότερο αλφαριθμητικό, περιορισμένα ποσοστά ολοκλήρωσης σπουδών, εμπόδια στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, χαμηλή πρόσβαση σε ποιοτική επαγγελματική κατάρτιση και σε μαθήματα

γλώσσας, περιορίζοντας τις μελλοντικές επιλογές εργασίας και οδηγώντας σε κατώτερες αμοιβές ή ασταθείς θέσεις απασχόλησης, δυσκολίες επικοινωνίας με επαγγελματίες υγείας και ελλιπή κατανόηση ιατρικών οδηγιών και μη-εγγραμματοσύνη σε θέματα υγείας (Φούσκας, 2023).

Το 2020 με την έξαρση της πανδημίας της νόσου του κορωνοϊού COVID-19 τα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου, βρέθηκαν σε ιδιαίτερη μειονεκτική θέση όσο αφορά την συνέχιση της εκπαίδευσης τους (εντός και εκτός των δομών) καθώς αντιμετώπισαν εμπόδια κατά τη συνέχιση ή την παρακολούθηση μαθημάτων εξ αποστάσεως όπως οι υπόλοιποι μαθητές (UNHCR, 2020a), διότι δεν είχαν πρόσβαση σε απαραίτητο υλικοτεχνικό υλικό ώστε να μπορέσουν να συμμετάσχουν σε αυτήν την διαδικασία με αποτέλεσμα να προκληθούν προβλήματα και οι μαθητές προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου να οδηγούνται σε αποκλεισμό (Μαυρίδου, 2021: 41-43, UNCHR, 2020b).

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση θεωρήθηκε ο πλέον κατάλληλος τρόπος με τον οποίο τα παιδιά θα μπορούσαν να συνεχίσουν να παρακολουθούν τις σχολικές τους υποχρεώσεις καθώς χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι πως βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην τεχνολογία και για αυτό διδάσκων και διδασκόμενος δεν χρειάζεται να βρίσκονται στο ίδιο μέρος τον ίδιο χρόνο για να πραγματοποιηθεί η παράδοση του εκάστοτε μαθήματος αλλά είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί μέσω απόστασης και ασύγχρονα (Μουτσάτσου, 2020). Τα παιδιά με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο κατά την διάρκεια της πανδημίας, βρέθηκαν σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση.

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να διερευνήσει τις επιπτώσεις της πανδημίας της νόσου του κορωνοϊού COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στην Ελλάδα αλλά και τα μέτρα που πάρθηκαν από την Πολιτεία, τους Διεθνείς Οργανισμούς και τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ώστε να συνδράμουν προς την άρση των εμποδίων παρακολούθησης της εκπαιδευτικής διαδικασίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Τα εμπόδια που ήρθαν στην επιφάνεια σχετίζονται με το κατά πόσο ήταν έτοιμοι οι αρμόδιοι φορείς ώστε να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα σε γρήγορο χρονικό διάστημα ελλείψει των απαραίτητων ηλεκτρονικών εξοπλισμών, εκπαιδευτικών υλικών (Zambon, 2022:36-39) και αναγκών του εκπαιδευτικού προσωπικού.

Η παρούσα διπλωματική συνίσταται από πέντε κύρια κεφάλαια. Στο Πρώτο Κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο θεωρητικό περίγραμμα και στις εννοιολογικές προσεγγίσεις της εκπαίδευσης, στο πλαίσιο που υπάρχει για την εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στην Ελλάδα. Στο Δεύτερο Κεφάλαιο αναλύεται η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή βιβλιογραφικής ανασκόπησης σχετικά με το φαινόμενο των επιπτώσεων της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στην Ελλάδα.

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται, εν τέλει, ένα διάγραμμα ροής που περιγράφει τα κριτήρια επιλογής των μελετών. Στο Τρίτο Κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας και αναλύονται τα ευρήματα της καθεμιάς. Στο Τέταρτο Κεφάλαιο επιχειρείται συζήτηση επί των αποτελεσμάτων της ανασκόπησης, ενώ στο Πέμπτο Κεφάλαιο πραγματοποιούνται συμπερασματικές παρατηρήσεις και προτάσεις πολιτικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1.1. Το πλαίσιο: Το δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση

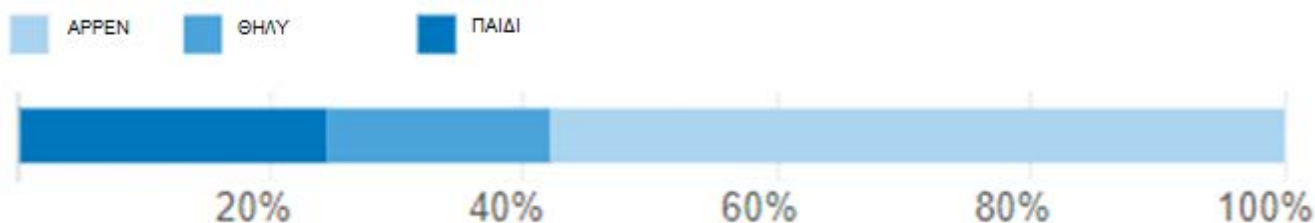
Στην Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού που πραγματοποιήθηκε το 1959 από τη Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) αναγνωρίζεται με την έβδομη αρχή (ΟΗΕ-UNICEF, 1959), το δικαίωμα των παιδιών στη δωρεάν και υποχρεωτική εκπαίδευση, στη στοιχειώδη τουλάχιστον βαθμίδα. Μέσω της εκπαίδευσης, το παιδί θα μπορεί να αναπτύσσει τις ικανότητες του και να εξελιχθεί ώστε να μπορέσει να ανέλθει κοινωνικά στην ενήλικη ζωή του με βάση τις αξίες και τις προσλαμβάνουσες που έχει αποκτήσει. Μέλημα των γονέων- κηδεμόνων είναι η ανάπτυξη του παιδιού σύμφωνα πάντα με την ορθή ανάπτυξη του που θα πραγματοποιηθεί μέσω της σωστής εκπαίδευσης (ΟΗΕ- UNICEF, 1959). Ο ΟΗΕ με το άρθρο 28 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (United Nation Human Rights, 1989) αναγνωρίζει το δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση με σκοπό την επίτευξη των δικαιωμάτων του με βάση τις ίσες ευκαιρίες. Στα άρθρα 28 και 29 καθίστανται υποχρεωτική και δωρεάν εκπαίδευση για όλα τα παιδιά, η ανάπτυξη διαφόρων μορφών εκπαίδευσης και η υποστήριξη από το κράτος σε περιπτώσεις ανάγκης, η ύπαρξη σχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού και η ενημέρωση ώστε να βοηθηθούν οι μαθητές, η μείωση του ποσοστού εγκατάλειψης σπουδών και ενώ συμφωνήθηκε η διεθνής συνεργασία των συμβαλλόμενων κρατών για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και στήριξη των κρατών για την ένταξη των παιδιών στις εκπαιδευτικές μονάδες καθώς ήταν κοινή άποψη πως η ανάπτυξη όλων των χαρακτηριστικών του παιδιού- μέσω της εκπαίδευσης- θα το βοηθήσουν να αναπτυχθεί και κοινωνικά (ΟΗΕ, 1989) ενώ συμφωνήθηκε ο αμοιβαίος σεβασμός στις διαφορετικές εθνικότητες, θρησκείες και πολιτισμούς που μπορεί να χαρακτηρίζουν τους μαθητές μιας σχολικής μονάδας, ο σεβασμός στην ελευθερία μεταξύ όλων των ανθρώπων και στο φυσικό περιβάλλον (ΟΗΕ, 1989).

1.1.1. Παιδιά σε κίνηση προς την Ελλάδα

Η προσφυγική/μεταναστευτική κρίση υποδοχής (Rea, et al. 2019, Fouskas, 2019) τέθηκε σε μία κρίσιμη φάση στις αρχές του 2015 με σημαντική αύξηση μεταξύ Αυγούστου 2015 και Μαρτίου 2016 προς την Ελλάδα. Το 2020 τα Κράτη-Μέλη της ΕΕ κατέγραψαν περίπου 218.755 νέους αιτούντες άσυλο, με το 1/3 να ήταν (69.010) παιδιά. Κατά το πρώτο εξάμηνο του 2020, η Συρία συνέχισε να είναι η κύρια χώρα καταγωγής μεταξύ των παιδιών αιτούντων άσυλο (22%), ακολουθούμενη από το Αφγανιστάν

(13%), το Ιράκ (6%), τη Βενεζουέλα (4%), την Κολομβία (4%) και την Ερυθραία (4%) (UNICEF, 2020). Η Γερμανία ήταν η κύρια χώρα προορισμού για παιδιά πρόσφυγες¹ και μετανάστες και ακολουθούσαν η Γαλλία, η Ελλάδα, η Ισπανία και το Ηνωμένο Βασίλειο (UNICEF, 2020).

Διάγραμμα 1: Δημογραφικά στοιχεία αφίξεων Ιανουάριος 2024

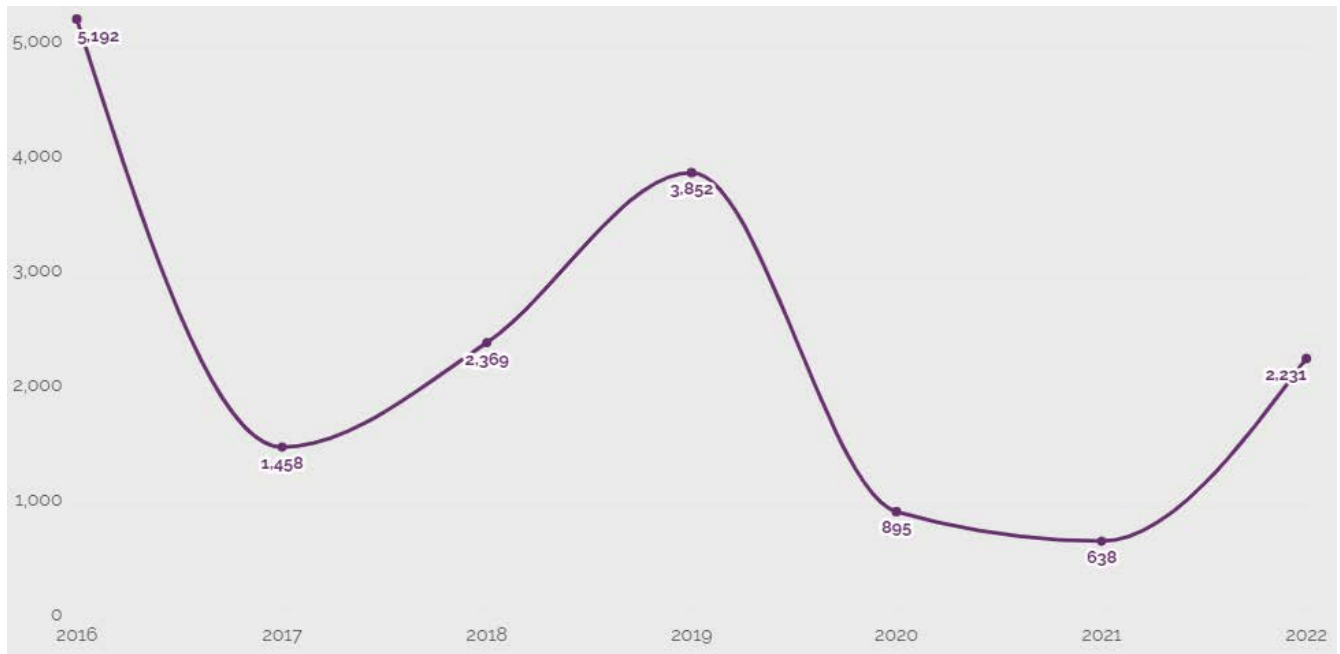
Πηγή: UNCHR, 2024

Σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση της UNICEF για την Ελλάδα για το 2021 υπήρχαν 31.000 παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες² (56% αγόρια, 44% κορίτσια) ενώ μέχρι το τέλος του έτους ο αριθμός των ασυνόδευτων παιδιών ήταν 2.225 (91% αγόρια, 9% κορίτσια) (UNICEF, 2021b). Σύμφωνα με στοιχεία των UNHCR/UNICEF/IOM (Δεκέμβριος 2022) το 2022, περίπου 4.6163 παιδιά έφτασαν από ξηρά και θάλασσα Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων 2.231 ασυνόδευτων παιδιών αιτούντων άσυλο (UASC) (48%). Λόγω του μεγάλου αριθμού των ατόμων που φτάνουν το 2022, ο αριθμός των παιδιών επίσης αυξήθηκε – διπλάσια αύξηση σε σύγκριση με την άφιξη των παιδιών το 2021 (2.258). Ο αριθμός των παιδιών που φτάνουν ασυνόδευτα ή χωρισμένα από οικογένειες επίσης αυξήθηκε – σε τριπλάσιο βαθμό σε σύγκριση με το 2021. Τα περισσότερα παιδιά, ήταν από το Αφγανιστάν, τη Σομαλία και τη Συρία.

¹ Σύμφωνα με την UNHCR (2016) παιδί πρόσφυγας θεωρείται κάθε παιδί που εκτοπίζεται βίαια από την χώρα του λόγω πολέμου, θρησκευτικών πεποιθήσεων και πολιτικών διαφορών και ακολουθεί τους γονείς ή κηδεμόνες τους σε άλλη χώρα για την επιβίωση τους, ενώ παιδί μετανάστης ορίζεται ως το παιδί που επιλέγει εκούσια να μετακινηθεί σε μια νέα χώρα για να βελτιωθεί η ζωή τους με αναβάθμιση των εργασιακών συνθηκών των γονέων κηδεμόνων τους, για την βελτίωση του εκπαιδευτικού και βιοτικού επιπέδου τους αλλά και την επανένωση τους με μέλη της οικογένειάς τους.

² Σύμφωνα με την Διεθνή Επιτροπή Νομικών (2021) μπορούν να ληφθούν υπόψη οι κατηγορίες του παιδιού σε κίνηση/μετανάστη (migrant): (i) Παιδιά «μεταναστών εργαζομένων» όπως ορίζονται από την Επιτροπή για την Προστασία των Μεταναστών Εργαζομένων, (ii) Ασυνόδευτοι ανήλικοι / ανήλικοι που έχουν χωριστεί από τους γονείς τους εκτός της χώρας υπηκοότητάς τους και (iii) Παιδιά που θεωρούνται πρόσφυγες όπως ορίζεται στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (1951) και αιτούντες άσυλο.

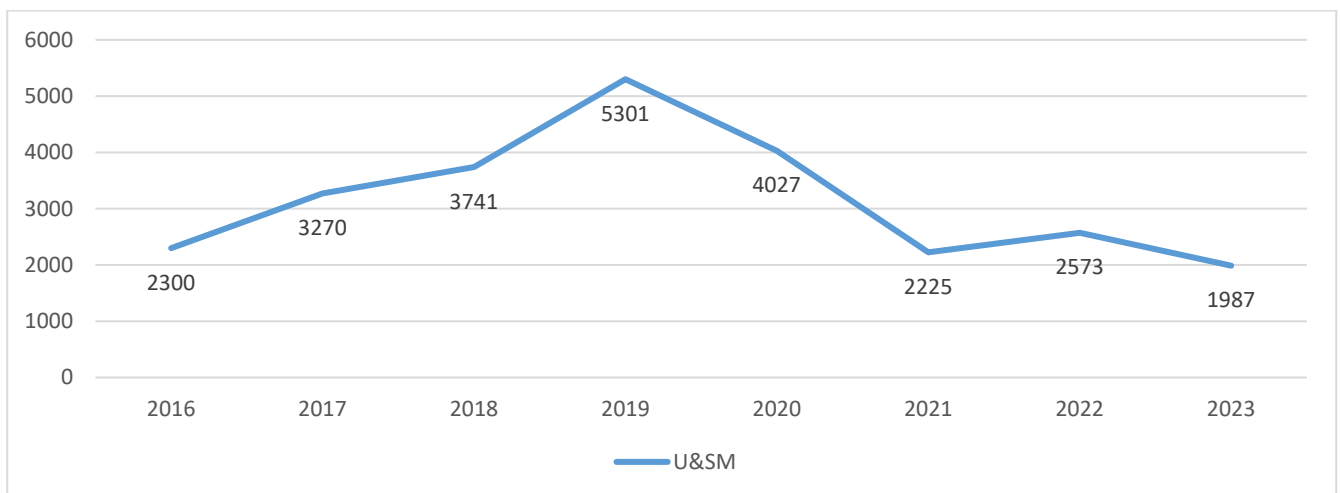
Διάγραμμα 2: Αφίξεις έως Δεκέμβριο 2022

Πηγή: MEDMA, 2024, ΥΜΑ, 2023

Έως τον Δεκέμβριο του 2023 ο εκτιμώμενος αριθμός ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα ήταν 1.987 εκ των οποίων: 84% Αγόρια, 16% Κορίτσια, 11% <14 ετών με κύριες χώρες εθνικότητας: 18% Αφγανιστάν, 9% Πακιστάν, 17% Συρία, 57% άλλες (ΥΜΑ, 2023).

Διάγραμμα 3: Στοιχεία αφίξεων 2016-2023

Πηγή: MEDMA, 2024, ΥΜΑ, 2023

1.2. Διαπολιτισμική εκπαίδευση και η σημασία της εκπαίδευσης για την ένταξη των παιδιών προσφύγων και μεταναστών

Στη βιβλιογραφία εντοπίζονται πολλαπλά μοντέλα ένταξης των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στο εκπαιδευτικό και κοινωνικό σύστημα των χωρών υποδοχής (αφομοιωτικό, μοντέλο ενσωμάτωσης, πολυπολιτισμικό, διαπολιτισμικό, κ.λπ.) (Kesidou, 2017, Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, 2015; Κεσίδου, 2008). Κάθε ένα από τα μοντέλα συσχετίζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και πρακτικές ενώ περιλαμβάνει και το πώς αντιλαμβάνεται η κοινωνία υποδοχής το άτομο από τρίτη χώρα (Γεωργογιάννης, 2006, Χατζησωτηρίου, 2014, Σγούρα, Αγγελοπούλου και Μάνεσης, 2018). Η δυναμική και πολυπολιτισμική φύση του φαινομένου της μετανάστευσης και αναδεικνύει τη σημασία του διαπολιτισμικού μοντέλου εκπαίδευσης των παιδιών μεταναστών και προσφύγων καθώς εδράζεται στις αρχές της ισότητας ατόμων με διαφορετικά πολιτισμικά υπόβαθρα (Κοντογιάννη, 2022, Κοτζαμάνης και Καρκούλη, 2016, Κουντούρη, 2016, Σαμαρά, 2021, Σακκούλα, 2022). Σύμφωνα με τον Essinger (1991) οι βασικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι οι εξής: (α) εκπαίδευση για ενσυναίσθηση, (β) εκπαίδευση για αλληλεγγύη, (γ) εκπαίδευση για διαπολιτισμικό σεβασμό, (δ) εκπαίδευση ενάντια στον εθνικιστικό τρόπο σκέψης (όπως αναφέρεται στην Kesidou, 2019). Ο Auernheimer (1995) οι πτυχές στις οποίες δίνει έμφαση στη διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι: (α) η κοινωνική μάθηση, μέσω της οποίας ένα άτομο αποκτά κοινωνικές ικανότητες όπως η ενσυναίσθηση, η ανεκτικότητα, η αλληλεγγύη και η ικανότητα να ξεπερνά τις εντάσεις, (β) παρέχει στο άτομο την ικανότητα για διάλογο μεταξύ των πολιτισμών, (γ) μια γενική παιδεία, η οποία παρέχει πολυπρισματικότητα, (δ) εκπαίδευση ενάντια στον εθνικιστικό τρόπο σκέψης, αλλά και μια εκπαίδευση με στόχο τον διαπολιτισμικό σεβασμό (ε) η σύνδεση με τη δίγλωσση εκπαίδευση (όπως αναφέρεται στην Kesidou, 2019). Η διαπολιτισμική εκπαίδευση εφαρμόζει ως παιδαγωγικό εργαλείο τον διάλογο και την ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών ανάμεσα στους διάφορους πολιτισμούς και κουλτούρες που συνυπάρχουν στις τοπικές και παγκόσμιες κοινωνίες και αποτελεί μία προσέγγιση, η οποία έχει ως αρχή της «την αποδοχή της ετερότητας του άλλου» (Δαμανάκης, 2002: 99). Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αποτελεί ένα πλαίσιο αρχών, αντιλήψεων και πρακτικών για τη δόμηση των σχέσεων μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων και κύριο σκοπό οι διαφορές (πολιτισμικές, εθνικές, γλωσσικές, θρησκευτικές και άλλες) να μη δρουν ως παράγοντες αρνητικής διάκρισης, ανισότητας και κοινωνικού αποκλεισμού αλλά, αντίθετα, με τρόπο που ενισχύει την αλληλοκατανόηση, τον αμοιβαίο σεβασμό, την ανεκτικότητα, την αποδοχή και τον εμπλουτισμό των γνώσεων και της εμπειρίας των νεότερων γενεών (ΦΕΚ, 4415/16). Η διαπολιτισμική εκπαίδευση διαπερνά και διαπνέει το σχολικό πρόγραμμα και τη λειτουργία του σχολείου συνολικά, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης,

και εμπλουτίζει και διευρύνει τους υφιστάμενους εκπαιδευτικούς σκοπούς και στόχους του σχολείου (ΦΕΚ, 4415/16). Ο Ν. 4415/2016 στα Άρθρα 20-21 ορίζει ότι οι σκοποί της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης επιδιώκονται, με α) την εγγραφή των παιδιών με διαφορετική πολιτισμική προέλευση σε σχολεία μαζί με παιδιά γηγενών, β) ενίσχυση δημοκρατικής λειτουργίας σχολείου στο πλαίσιο του σεβασμού δημοκρατικών αξιών και δικαιωμάτων του παιδιού, γ) εκπόνηση κατάλληλων σχολικών προγραμμάτων και διδακτικών υλικών, δ) αντιμετώπιση αρνητικών διακρίσεων που προκαλούνται από πολιτισμικές διαφορές, ξενοφοβία και ρατσισμό, ε) μέτρα και υποστηρικτικές δομές που προωθούν την εκπαιδευτική και κοινωνική ένταξη των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής σε πλαίσιο ισότητας και με σεβασμό στη διατήρηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας, στ) κατάλληλα επιμορφωτικά προγράμματα και δράσεις διαπολιτισμικού χαρακτήρα που απευθύνονται σε όλα τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας.

Η Ελλάδα από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990 έχει μεταβληθεί σε χώρα υποδοχής πολιτών τρίτων χωρών (ΠΤΧ) (Φούσκας, 2023). Παρά την εμπειρία της Ελλάδας όπως και οι περισσότερες χώρες που δέχτηκαν υψηλές εισροές ΠΤΧ το 2015 αντιμετώπισαν πολλές προκλήσεις υποδοχής και διαχείρισης αναγκών μεταξύ των οποίων και σε θέματα εκπαίδευσης παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου. Κάθε παιδί έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση ώστε να μπορέσει να εξασφαλίσει μια ποιοτική ζωή και ένα μέλλον με ευκαιρίες. Η Ελλάδα στο πλαίσιο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού στοχεύει στην παροχή εκπαίδευσης σε όλα τα παιδιά στην επικράτεια της. Καθώς οι μεταναστευτικές ροές έχουν αυξηθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια και με την παρουσία παιδιών με διαφορετικό γλωσσικό και κοινωνικό υπόβαθρο στις σχολικές μονάδες, δημιουργήθηκαν νέες προκλήσεις και νέοι προβληματισμοί για το πως θα μπορέσουν τα παιδιά αυτά να ενταχθούν στο νέο κοινωνικό σύνολο (Σγούρα, Μάνεσης και Μητροπούλου, 2018:112-113). Στην εκπαίδευση οι προσπάθειες ξεκινούν με τα διαπολιτισμικά σχολεία με τον Ν.2413/1996. Σύμφωνα με το Ν.3386/2005, οι μετανάστες που διαμένουν στην Ελλάδα έχουν το ίδιο δικαίωμα στη δημόσια εκπαίδευση (Άρθρο 72). Με τον Ν.3879/2010 δημιουργήθηκαν Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ) που φιλοξενούν πρωινές τάξεις υποδοχής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στα ελληνικά σχολεία, με στόχο τα παιδιά που δεν έχουν το απαραίτητο επίπεδο ελληνικών για την πλήρη ένταξη στο επίσημο σύστημα. Μια πρόσθετη προσέγγιση τάξης υποδοχής, οι ΔΥΕΠ ξεκίνησαν επίσης το σχολικό έτος 2016-2017 και ενσωματώθηκαν στη συνέχεια στην ελληνική νομοθεσία (Jalbout, 2020). Σύμφωνα με τις συστάσεις της Επιστημονικής Επιτροπής, ιδρύθηκαν τμήματα νηπιαγωγείων για παιδιά πρόσφυγες σε δομές και απογευματινές τάξεις με μαθήματα για μαθητές πρόσφυγες σε σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που βρίσκονται κοντά σε δομές (Jalbout, 2020).

Η εξασφάλιση του δικαιώματος στην εκπαίδευση αποτελεί βασικό ανθρώπινο δικαίωμα κάθε παιδιού επομένως η πλήρης ενσωμάτωση των παιδιών ΠΤΧ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και η διαμόρφωση ενός μαθησιακού περιβάλλοντος που χαρακτηρίζεται από ασφάλεια και συμπεριληπτικότητα και προωθεί την ομαλή κοινωνική ενσωμάτωση και την ένταξη τους στην ελληνική αποβλέποντας στην κοινωνική συνοχή θα πρέπει να αποτελεί θεμελιώδους σημασίας στρατηγική (Greek Council of Refugees/Save the Children, 2021, Refugee Support Aegean, 2021, Συνήγορος του Πολίτη, 2021, Υπουργείο Παιδείας, 2021). Καθώς οι μεταναστευτικές ροές έχουν αυξηθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια και με την παρουσία παιδιών σε κίνηση με διαφορετικό γλωσσικό και κοινωνικό υπόβαθρο στις σχολικές μονάδες, δημιουργήθηκαν νέες προκλήσεις και νέοι προβληματισμοί για το πως θα μπορέσουν τα παιδιά αυτά να ενταχθούν στο νέο κοινωνικό σύνολο (Σγούρα, Μάνεσης και Μητροπούλου, 2018:112-113).

1.3.Μέτρα για την εκπαίδευση

Τα κατοχυρωμένα δικαιώματα της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (N.2101/1992) είναι η αφετηρία της υποχρέωσης της ελληνικής πολιτείας για την εκπαίδευση όλων των παιδιών σχολικής ηλικίας που βρίσκονται στην επικράτεια της (Συνήγορος του Πολίτη, 2021).

Το 2015 αποτέλεσε ένα ορόσημο για την Ελλάδα, καθώς παρατηρήθηκε μια σημαντική αύξηση του ποσοστού των αιτούντων άσυλο, των προσφύγων και των μεταναστών σε σχέση με τις προηγούμενες χρονιές (Σγούρα, Μάνεσης και Μητροπούλου, 2018: 112). Για τον λόγο αυτό το ελληνικό κράτος εκκίνησε μια διαδικασία αναθεώρησης του εκπαιδευτικού συστήματος που αφορά τα παιδιά με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο, με σκοπό την ένταξη τους στην ελληνική κοινωνία (Αναγνώστου και Νικόλοβα, 2017). Το άρθρο 51 του ν. Ν636/2019 προβλέπει ρητά την υποχρεωτικότητα της εκπαίδευσης τόσο για τους αιτούντες άσυλο όσο και τη διευκόλυνση και εξασφάλιση της απρόσκοπτη πρόσβασης των παιδιών στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα από την πολιτεία εντός 3 μηνών από την ταυτοποίηση του ανήλικου (παρ. 2). Ο Ν. 4251/2014 κατοχυρώνει το δικαίωμα πρόσβασης στην εκπαίδευση όλων των παιδιών από τρίτες χώρες ανεξάρτητα από το καθεστώς διαμονής τους (Συνήγορος του Πολίτη, 2021). Το Υπουργείο Παιδείας, στο πλαίσιο θεσμικών δεσμεύσεων του (αρ. 28 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ, 1989, που επικυρώθηκε με τον Ν. 2101/92, ΦΕΚ 192/Α' και το άρθρ. 16 του Συντάγματος που θεμελιώνει το δικαίωμα στην εκπαίδευση όλων των παιδιών) υλοποιεί πανελλαδικά σε όλες τις σχολικές μονάδες εκπαιδευτικό πρόγραμμα για παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου που ζουν σε

Κέντρα/Δομές Φιλοξενίας με την ίδρυση Τάξεων Υποδοχής Ζωνών Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΤΥ ΖΕΠ) και Δομών Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ) (Fouskas, 2016).

Πίνακας 1: Λειτουργίες συστήματος εκπαίδευσης των παιδιών προσφύγων και μεταναστών

Νηπιαγωγείο	Για παιδιά εντός Κέντρων Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ) και δομών ηπειρωτικής χώρας
Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση Προσφύγων (ΔΥΕΠ)	Προετοιμάζει τα παιδιά για τα μαθήματα που διαβιούν σε κέντρα φιλοξενίας. Αποτελούνται από απογευματινά τμήματα στις εγκαταστάσεις των δημόσιων σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ) Ζωνών Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ)	Χωρίζονται σε ΖΕΠ Ι για παιδιά χωρίς ή βασική γνώση της ελληνικής και ΖΕΠ ΙΙ για παιδιά με μέτρια γνώση της ελληνικής). Ακολουθούν το βασικό πρόγραμμα σπουδών μαζί με τους Έλληνες συνομηλίκους στα πρωινά μαθήματα και παρακολουθούν 3 ώρες προπαρασκευαστικών μαθημάτων με επίκεντρο την ελληνική γλώσσα.

Πηγή: Υπουργείο Παιδείας, 2021, RSA, 2021

Εγκαταστάσεις Υποδοχής για Εκπαίδευση Προσφύγων (Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση Προσφύγων, ΔΥΕΠ) για προετοιμασία παιδιών που ζουν σε Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (RIC) και κατασκηνώσεις ηπειρωτικής χώρας για τακτικά μαθήματα. Η ΔΥΕΠ αποτελείται από απογευματινά τμήματα στις εγκαταστάσεις των δημόσιων σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Τάξεις Υποδοχής (Τάξεις Υποδοχής, ΤΥ) σε Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας, ΖΕΠ) που απευθύνονται σε παιδιά που δεν διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις της ελληνικής γλώσσας για να ενταχθούν πλήρως στο εκπαιδευτικό σύστημα χωρίς πρόσθετη υποστήριξη.[8] Στο ΖΕΠ, οι μαθητές ακολουθούν το βασικό πρόγραμμα σπουδών μαζί με τους Έλληνες συνομηλίκους στα πρωινά μαθήματα και παρακολουθούν 3 ώρες προπαρασκευαστικών μαθημάτων με επίκεντρο την ελληνική γλώσσα. Τα ΖΕΠ χωρίζονται σε μαθήματα ΖΕΠ Ι (χωρίς ή βασική γνώση της ελληνικής) και ΖΕΠ ΙΙ (μέτρια γνώση της ελληνικής).

1.3.1. Υπουργείο Παιδείας

Από το 2016 και μετά, παρατηρείται μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο που τόσο η ευρωπαϊκή όσο και η ελληνική πραγματικότητα αντιμετωπίζουν πλέον τους πρόσφυγες και μετανάστες και κυρίως την εκπαίδευση των παιδιών τους (Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων, 2017). Το Υπουργείο Παιδείας με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και σε συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) προχώρησε στη

δημιουργία ενός εκπαιδευτικού πλαισίου (Υπουργείο Παιδείας, 2016α, 2016β, 2016γ, 2016δ) που θα μπορούσε να παρέχει στα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου το αναπόσπαστο δικαίωμα προς στην εκπαίδευση- κάτι που η ελληνική κοινωνία θεωρούσε-και θεωρεί- ένα από τα σημαντικότερα δικαιώματα του κάθε παιδιού (Δημητρίου, 2020:24).

Για την εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου χρησιμοποιούνται τόσο η τυπική όσο και η άτυπη εκπαίδευση. Σύμφωνα με τον Ν.4763/2020 ορίζεται η μάθηση που ρυθμίζεται σε εθνικό επίπεδο, συντελείται σε ένα οργανωμένο και δομημένο περιβάλλον το οποίο είναι ειδικά αφιερωμένο στη μάθηση, οδηγεί στην αναγνώριση προσόντων συνήθως με την μορφή πιστοποιητικού ή διπλώματος. Η μη-τυπική μάθηση, σύμφωνα με τον Ν.4763/2020, ορίζεται η μάθηση μέσω σχεδιασμένων δραστηριοτήτων αναφορικά με τους μαθησιακούς στόχους και τον χρόνο μάθησης και στην οποία υπάρχει κάποιας μορφής μαθησιακή στήριξη. Η μη-τυπική εκπαίδευση είναι μια οργανωμένη εκπαίδευση που εξελίσσεται εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος (π.χ. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση) δίνει την δυνατότητα ΜΚΟ να σταθούν δίπλα στα παιδιά με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο και μέσω δραστηριοτήτων να μπορέσουν να προχωρήσουν στην εκπαιδευτική τους εξέλιξη (Νέζου, 2022:29-30). Η σημασία της εκπαίδευσης για τα παιδιά με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται και από το γεγονός πως με αυτόν τον τρόπο και ιδιαίτερα μέσω την συμπεριληπτικής εκπαίδευσης τα παιδιά έρχονται πιο γρήγορα σε επαφή με τους γηγενείς συμμαθητές τους δεν αισθάνονται κοινωνικά αποκλεισμένοι ενώ τους δίνονται μεγαλύτερες ευκαιρίες για μελλοντική ανέλιξη (Κοντογιάννη, 2022:32-34).

Για να μπορέσει η ελληνική κυβέρνηση να εντάξει τα παιδιά στα νέα δεδομένα και στην ελληνική κοινωνία έλαβε μέτρα για την εκπαίδευση τους. Το θεσμικό πλαίσιο της χώρας, σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου, ενισχύεται περισσότερο με τους Ν. 4636/2019 και Ν. 4939/2022 (AIDA, 2023). Στο άρθρο 55 του Ν. 4939/2022 τα παιδιά αιτούντες ασύλου υποχρεούνται να φοιτούν στο Α΄θμια και στη Β΄θμια εκπαίδευση στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα και οι αρμόδιοι φορείς θα πρέπει να μεριμνούν για τα απαραίτητα και επαρκή μέσα για τη διευκόλυνση και την υποστήριξη της διαδικασίας (AIDA, 2023).

Το Υπουργείο Παιδείας ως έχοντας κανόνα πως το κάθε παιδί έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση προχώρησε στην λήψη μέτρων και αποφάσεων για την ένταξη των παιδιών προσφύγων στα ελληνικά σχολεία. «Στόχος της εκπαιδευτικής μας πολιτικής είναι η διαμόρφωση του διαπολιτισμικού και συμπεριληπτικού σχολείου του 21^{ου} αιώνα μέσα από την παροχή ποιοτικής εκπαίδευσης στους μαθητές και την ενίσχυση των δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών» (Υπουργείο Παιδείας, 2022). Ακόμη, σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ), το Υπουργείο Παιδείας προχώρησε στην παροχή και

βοηθημάτων εκπαιδευτικού υλικού ώστε να μπορέσει να γίνει ευκολότερα και πιο κατανοητά η εκμάθησή των μαθητών με μια μαθητοκεντρική μορφή διδασκαλίας (Υπουργείο Παιδείας, 2022).

Το Υπουργείο Παιδείας υλοποίησε κατά την περίοδο 2021-2022 έδωσε έμφαση στη συμπερίληψη μαθητών προσφύγων στα σχολεία με τις Τάξεις Υποδοχής, με υποστηρικτικό υλικό για μαθητές, με οδηγό για τους εκπαιδευτικούς για συμπεριληπτικές πρακτικές (<https://www.teach4integration.gr/learnin/>), με προγράμματα επιμόρφωσης και υλικό για εκπαιδευτικούς (<http://iep.edu.gr/el/?view=article&id=2251:aitoynton-diethnoys-prostasias-prosfyges-metanastes&catid=225>), με πληροφορίες για γονείς (<https://www.refugee.info/greece/education--greece?language=en>), με δράσεις ψυχοσυναισθηματική υποστήριξη, τη σύσταση Ομάδας Συνεργασίας για την ανάδειξη πολιτικών υποδοχής και ένταξης μαθητών και ενημερωτικές ημερίδες (Υπουργείο Παιδείας, 2021). Ακόμη, το Υπουργείο Παιδείας υλοποίησε με το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, το Πανεπιστήμιο και την UNICEF, προχώρησαν στην δημιουργία των επονομαζόμενων Προγραμμάτων Ταχείας Μάθησης για μαθητές πρόσφυγες Γυμνασίου (Accelerated Learning Program) (<https://alp.teach4integration.gr/to-ergo/>) (Υπουργείο Παιδείας, 2021). Στο πρόγραμμα αυτό, που ξεκίνησε την λειτουργία του το 2020, οι μαθητές-πρόσφυγες της κατώτατης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνάσιο), εκτός από την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας μπορούν με περισσότερη ευκολία και βοήθεια να προχωρήσουν και σε άλλα μαθήματα όπως η Βιολογία, η Χημεία, η Ιστορία, τα Μαθηματικά κ.ά. (Υπουργείο Παιδείας, 2021). Σκοπός του προγράμματος αυτού είναι οι μαθητές με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο, οι οποίοι ενδεχομένως να έχουν μείνει καιρό εκτός των σχολικών αιθουσών, να μπορέσουν σιγά-σιγά να ενταχθούν ξανά στο σχολείο και να παρακολουθούν τα μαθήματα του εκπαιδευτικού προγράμματος ώστε να μπορέσουν με το κατάλληλο υλικό να αναπληρώσουν τον χαμένο χρόνο και να ενταχθούν στο νέο κοινωνικό και εκπαιδευτικό σύνολο της νέας τους πραγματικότητας. Το πρόγραμμα αυτό διαρκεί για έναν χρόνο παρακολούθησης ώστε οι μαθητές να μπορέσουν να διδαχτούν τα μαθήματα που δεν μπόρεσαν να καλύψουν προηγουμένως και έτσι να βρίσκονται σε ένα κοινό σημείο με τους υπόλοιπους μαθητές των τάξεων τους (Ανάδοχοι Εκπαιδευτικοί, 2021, Υπουργείο Παιδείας, 2021).

Το Υπουργείο Παιδείας επίσης προχωράει στην δημιουργία του εκπαιδευτικού προγράμματος «Εκπαίδευση και Ένταξη» (<https://www.teach4integration.gr/>) που βασικός του στόχος είναι η εξοικείωση των εκπαιδευτικών και η κατάρτιση τους στην διαπολιτισμική εκπαίδευση. Το πρόγραμμα αυτό είναι μια δημιουργία του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου, του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και του Πανεπιστημίου Κρήτης σε συνεργασία με το Γραφείο της UNICEF (Υπουργείο Παιδείας, 2021).

1.3.2. Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ)

Με την ΚΥΑ (180647/ΓΔ4/2016 - ΦΕΚ 3502/2016/Β/31-10-2016) θεσπίστηκε πρόγραμμα απογευματινών προπαρασκευαστικών τμημάτων (τάξεις δομές υποδοχής για την εκπαίδευση των προσφύγων/ΔΥΕΠ) για παιδιά σχολικής ηλικίας 4-15 ετών σε δημόσια σχολεία που γειτνιάζουν με δομές φιλοξενίας και ΚΥΤ (νηπιαγωγεία) (AIDA, 2023). Εξαιτίας της μεγάλης χρονικής αποχής που αναγκάστηκαν να βιώσουν τα παιδιά των προσφύγων λόγω της βίαιης και βιαστικής απομάκρυνσης τους από τις χώρες καταγωγής τους, οι αρμόδιες αρχές αποφάσισαν την δημιουργία των ΔΥΕΠ. Σύμφωνα με το άρθρο 38 του Ν. 4415/2016 (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2016) σκοπός των ΔΥΕΠ είναι να ενταχθούν τα παιδιά των προσφύγων στο σχολικό ιστό είτε μέσα στα σχολεία είτε μέσα στις δομές φιλοξενίας που διαμένουν ώστε να μπορέσουν μελλοντικά να είναι σε θέση να ενσωματωθούν ομαλά στην ελληνική κοινωνία. Τα μαθήματα που θα παρακολουθούν τα παιδιά θα είναι η διδασκαλία και εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας(πράγμα που θα τα βοηθήσει να ενταχθούν ευκολότερα στην ελληνική κοινωνία), τα μαθηματικά, τα αγγλικά και κάποιες δραστηριότητες καλλιτεχνικών και αγγλικών και θα γίνονται απογευματινές ώρες ώστε να μην υπάρξει επιβάρυνση του εκπαιδευτικού συστήματος λόγω έλλειψης αιθουσών και να ανέρχονται στις 20 ώρες εβδομαδιαίως, δηλαδή περίπου 4 ώρες την ημέρα (Βούζα, 2021:28-31).

1.3.3. Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ) - Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ)

Ο Νόμος 3879/2010 (ΦΕΚ 163Α/21.09.2010) άρθ. 26 παρ. 1α και 1β εισάγει τον θεσμό των Ζωνών Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας. «...Στόχος των Ζ.Ε.Π. είναι η ισότιμη ένταξη όλων των μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα μέσω της λειτουργίας υποστηρικτικών δράσεων για τη βελτίωση της μαθησιακής επίδοσης, όπως ιδίως η λειτουργία τάξεων υποδοχής [...] (Υπουργείο Παιδείας, 2023β). Στις Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ) I ΖΕΠ η φοίτηση διαρκεί 1 διδακτικό έτος (με επέκταση) και φοιτούν μαθητές/τριες με ελάχιστη ή μηδενική γνώση της ελληνικής γλώσσας και ακολουθούν εντατικό πρόγραμμα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας (Υπουργείο Παιδείας, 2023β). Γενικός σκοπός της φοίτησης στην ΤΥ I είναι η διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας ώστε οι μαθητές/τριες να κατανοούν και να παράγουν προφορικό και γραπτό λόγο σε βαθμό που να τους επιτρέπει να ενταχθούν σταδιακά πλήρως στην κανονική τάξη (Υπουργείο Παιδείας, 2017). Στις Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ) II ΖΕΠ η φοίτηση διαρκεί έως 3 διδακτικά έτη, και φοιτούν μαθητές/τριες με μέτριο επίπεδο ελληνομάθειας που επιφέρει δυσκολίες στην παρακολούθηση των μαθημάτων στην κανονική τάξη και για αυτό πραγματοποιείται υποστήριξη στην ελληνική γλώσσα ή και σε περισσότερα μαθήματα εντός

της κανονικής τάξης με παράλληλη διδασκαλία (δεύτερος εκπαιδευτικός στην τάξη) ή εκτός της κανονικής τάξης (Υπουργείο Παιδείας, 2023β). Οι Τάξεις Υποδοχής- ΖΕΠ είναι τμήματα ένταξης και εκμάθησης για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, άτομα τρίτων χωρών και πρόσφυγες και μετανάστες (Υπουργείο Παιδείας, 2017) και χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: την πρωτοβάθμια και την δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Υπουργείο Παιδείας, 2023α). Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, στόχος των εκπαιδευτικών είναι η βασική εκμάθηση της ελληνικής ως δεύτερη ξένη γλώσσα στους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Η βασική της εκμάθηση είναι η κατανόηση σε προφορικό και γραπτό λόγο της ελληνικής γλώσσας ώστε να μπορέσουν να ενταχθούν όσο περισσότερο ομαλά γίνεται στα ελληνικά δεδομένα. Στις Τάξεις Υποδοχής στην Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, που περιλαμβάνει τις σχολικές βαθμίδες του Γυμνασίου, Λυκείου και ΕΠΑΛ, στόχος των εκπαιδευτικών είναι- όπως και στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση- η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερη ξένη γλώσσα και σκοπός είναι η επαφή των μαθητών με τον ελληνικό και κατ' επέκταση με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό (Κουντούρη, 2016).

1.3.4. Συντονιστές Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΣΕΠ)

Οι Συντονιστές Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΣΕΠ), αποτελούν τους επίσημους εκπροσώπους του Υπουργείου Παιδείας και σκοπός τους είναι ο συντονισμός όλων των αρμόδιων οργανισμών που λαμβάνουν χώρα στις δομές φιλοξενίας των προσφύγων και μεταναστών για την οργάνωση των διαδικασιών που αφορά την εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου (Tsiouris, 2020:31-34). Τα καθήκοντα των ΣΕΠ καθορίστηκαν αρχικά με το άρθρο 7 της ΚΥΑ 152360/ΓΔ4/2016 (ΦΕΚ 3049/τ Β' /23-09-2016) και αργότερα με το Άρθρο 77 του Ν.4547/2018 (ΦΕΚ 102/Τ.Α' /12-6-2018), όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 66 του νόμου 4559/2018 (ΦΕΚ 142/Τ.Α' /3-8-2018) (ΠΔΕ Αττικής, 2021). Οι ΣΕΠ εκτός από τον έλεγχο της εκπαίδευσης των προσφύγων και των μεταναστών μπορεί να έχουν υπό την εποπτεία τους και την γενικότερη εικόνα των δομών φιλοξενίας στο οποίο υπάγονται μετά από εντολή του Υπουργείου Παιδείας (Καπούσκατση, 2023, ΦΕΚ, 2018) και είναι συνήθως μόνιμοι εκπαιδευτικοί που επιλέγουν να καλύψουν αυτές τις θέσεις για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευσης με το χρονικό πλαίσιο να είναι ένας σχολικός χρόνος. Έργο των ΣΕΠ, κατά κύριο λόγο είναι αφορά για την εύρυθμη λειτουργία των δομών ειδικότερα όσο αφορά την εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου ενώ μερικά από τα κύρια καθήκοντα τους υπάγονται στον Συμβουλευτικό και εκπαιδευτικό τομέα και η λήψη μέτρων και οι εισηγήσεις για την ορθή λειτουργία των ΔΥΕΠ, η διοργάνωση δράσεων ενημέρωσης στις δομές φιλοξενίας που αφορούσαν την εκπαίδευση (ΦΕΚ, 2018). Ακόμη, προχώρησαν στην δημιουργία καταστάσεων με τα ονόματα των παιδιών που θα φοιτούσαν στις ΔΥΕΠ και έπειτα τις παρέδωσαν στους

διευθυντές των σχολείων όπου θα φοιτούσαν τα παιδιά αυτά και τέλος μείζονος σημασίας υπήρξε και η καταγραφή και αναφορά των αναγκών των ΔΥΕΠ για την ομαλότερη λειτουργία τους και την γρήγορη ετοιμότητα τους ώστε να δεχτούν τα παιδιά στις σχολικές αίθουσες (ΦΕΚ, 2018). Οι ΣΕΠ ενέχουν καθοριστικής σημασίας ρόλο δρώντας διαμεσολαβητικά ανάμεσα στις οικογένειες προσφύγων και αιτούντων άσυλο και στο σχολικό σύστημα διευκολύνοντας τις εγγραφές των παιδιών και την επικοινωνία μεταξύ της διοίκησης του σχολείου των εκπαιδευτικών και των οικογενειών των μαθητών (Greek Council for Refugees, 2021). Έχουν εντοπιστεί καθυστερήσεις στη στελέχωση των τάξεων υποδοχής και λειτουργίας των ΔΥΕΠ (Συνήγορος του Πολίτη, 2021:12-13).

1.3.5. Μεταφορά και συνοδεία παιδιών από τα κέντρα φιλοξενίας στα σχολεία

Από το 2017 έως το 2020, ο ΔΟΜ σε συνεργασία με το υ υλοποίησε το πρόγραμμα μεταφοράς και συνοδείας παιδιών από τα κέντρα φιλοξενίας στα σχολεία και πίσω, παρέχοντας και απαραίτητο εξοπλισμό όπως τετράδια, στυλό, μολύβια και άλλα σχολικά είδη (IOM, 2017). Οι συνοδοί λεωφορείων του ΔΟΜ μεριμνούσαν για την ασφαλή και οργανωμένη μεταφορά των παιδιών. Από το 2020 για τη μετακίνηση των μαθητών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου ισχύει η ΚΥΑ «Μεταφορά μαθητών δημοσίων σχολείων από τις Περιφέρειες» (4217 Β'/2018), που ισχύει για όλους τους μαθητές δημοσίων σχολείων κυρίως σε απομακρυσμένες περιοχές και δομές. Τη σχολική χρονιά 2020-2021 η μεταφορά δεν παρασχέθηκε ή δεν λειτούργησε ομαλά σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, λόγω προβλημάτων με τις συμβάσεις μεταφοράς των αποκεντρωμένων διοικήσεων και των εταιρειών λεωφορείων (AIDA, 2023).

1.4. Διαχείριση της εκπαίδευσης κατά την πανδημία της νόσου COVID-19

Το 2020 με την εμφάνιση της πανδημίας του κορωνοϊού SARS-CoV-2 (COVID-19) (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο-Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2023) οι προσφυγικοί και μεταναστευτικοί πληθυσμοί συγκαταλέγονταν στις κοινωνικές ομάδες με τον υψηλότερο κίνδυνο νόσησης εξαιτίας των συνθηκών διαβίωσης τους (Fouskas, 2020, Αποστολάρα, κ.ά, 2021, Φούσκας, 2023). Λόγω των μέτρων προστασίας της δημόσιας υγείας η εκπαίδευση πέρασε σε μια τροχιά αναστολής λειτουργίας των διαζώσης εκπαιδευτικών δομών και διαδικασιών εξ αιτίας του κορωνοϊού. με τα μαθήματα να διεξάγονται πλέον εξ αποστάσεως μέσω του διαδικτύου (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2021).

Τον Μάρτιο 2020 δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως η πράξη «Τεύχος Β' 783/10.03.2020» (ΦΕΚ, 2020α) με την οποία αποφασίζεται η προσωρινή αναστολή λειτουργίας όλων των σχολικών μονάδων (Skoumproulou, 2021) ως μέτρο για την αποφυγή διάδοσης του κορωνοϊού

COVID-19 κατά τη λειτουργία τους. Αργότερα, με απόφαση του Υπουργείου Παιδείας ξεκίνησε η εξ αποστάσεως εκπαίδευση των μαθητών όλων των βαθμίδων (Υπουργείο Παιδείας, 2020). Στις 16 Μαρτίου 2020 (Υπουργείο Παιδείας, 2020) αποφασίζεται η έναρξη της τηλεεκπαίδευσης ώστε οι μαθητές να μπορούν να παρακολουθούν τα μαθήματα τους με ασφάλεια. Αυτό πραγματοποιήθηκε μέσω της Σύγχρονης Τηλεκπαίδευσης όπου μαθητές και καθηγητές θα πραγματοποιούσαν την διεξαγωγή των μαθημάτων σε πραγματικό χρόνο μέσω της εφαρμογής Webex και παρακολούθηση μαθημάτων μέσω τηλεφώνου για μαθητές χωρίς σύνδεση στο internet αλλά και με την Ασύγχρονη Τηλεκπαίδευση όπου οι μαθητές θα μπορούσαν μέσω των ψηφιακών δομών e-class, e-book κ.ά. να παρακολουθούν σεμινάρια, να λύνουν ασκήσεις που αναρτούν οι δάσκαλοι/καθηγητές τους (Υπουργείο Παιδείας, 2020). Ακολούθησαν πολλαπλές εκ νέου αναστολές λειτουργίας όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης στην χώρα προς ασφάλειας της δημόσιας υγείας με έμφαση στη σύγχρονη/ασύγχρονη εξ αποστάσεως διδασκαλία/τηλεκπαίδευση (ΦΕΚ Β' 4264/30-09-2020) με την κατά διαστήματα (μερική) επαναλειτουργία της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας με την εφαρμογή του υποχρεωτικού μέτρου του διαγνωστικού ελέγχου νόσησης από τον κορωνοϊό COVID-19 και εκ νέου αναστολή της σύμφωνα με την αυξομείωση των θετικών κρουσμάτων και τις σχετικές Κοινές Υπουργικές Αποφάσεις και στις οδηγίες του Εθνικού Οργανισμού Δημόσιας Υγείας (Ε.Ο.Δ.Υ.).

1.5.Οι επιπτώσεις της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών σε δομές

1.5.1. Εμπόδια στην παρακολούθηση και συμμετοχή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Τα μέτρα δημόσιας υγείας για τον περιορισμό της εξάπλωσης της νόσου COVID-19 επέφεραν περιορισμό μετακινήσεων στη διάρκεια των σχολικών ετών μετά τον Φεβρουάριο του 2020 επιφέροντας και αναδεικνύοντας εμπόδια στην εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου. Τα παιδιά αντιμετώπιζαν πολλά ήδη υπάρχοντα εμπόδια πρόσβασης στο σχολείο που επιδεινώθηκαν λόγω της πανδημίας της νόσου COVID-19. Ακόμη τα σχολεία είχαν κατά διαστήματα (μερική) επαναλειτουργία μεταξύ των περιορισμών μετακίνησης (lockdown), οι πολιτικές περιορισμού των μετακινήσεων επηρέαζαν τα παιδιά ώστε να μην επιτρέπεται να εξέλθουν από το κέντρο φιλοξενίας για να μεταβούν στο σχολείο (Greek Council for Refugees, 2021). Όταν τα σχολεία ήταν λειτουργούσαν αποκλειστικά εξ αποστάσεως, τα παιδιά που διέμεναν σε δομές φιλοξενίας πρακτικά αποκλείονταν από το σχολείο εξολοκλήρου (Greek Council for Refugees, 2021).

1.5.2. Ελλείψεις σε υλικοτεχνικές υποδομές και στον εξοπλισμό

Κατά την έναρξη της εξ αποστάσεως εκπαιδευτικής διαδικασίας έγινε αντιληπτό πως τα παιδιά που διέμεναν σε Δομές δεν είχαν την δυνατότητα του απεριόριστου διαδικτύου και των κατάλληλων συσκευών και εξοπλισμού, όπως κινητά, υπολογιστές τύπου τάμπλετ, φορητούς υπολογιστές, έξυπνα κινητά, φορτιστές (ειδικά σε οικογένειες με περισσότερο από 1 παιδί), για να μπορέσουν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα τους όπως τα υπόλοιπα παιδιά μέσω της πλατφόρμας Webex (Zambon, 2022:38). Η πρόσβαση στο διαδίκτυο με Wi-Fi ήταν ανεπαρκής και δεν υπήρχε ο κατάλληλος εξοπλισμός για όλα τα παιδιά με αποτέλεσμα την αποσπασματική ή μη συμμετοχή των παιδιών προσφύγων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση επιφέροντας γενικότερη απουσία και απομάκρυνση από την εκπαιδευτική διαδικασία (Greek Council for Refugees, 2021, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, 2020:13, Συνήγορος του Πολίτη 2021).

1.5.3. Περιορισμός μετακίνησης

Παρατηρήθηκε μια παρερμηνεία των μέτρων περιορισμού της μετακίνησης για τον περιορισμό της εξάπλωσης της νόσου COVID-19, η οποία κατέληγε να ενεργεί διακριτικά εις βάρος παιδιών που δεν επιτρεπόταν να εξέλθουν των δομών (RSA, 2021). Τα γενικευμένα μέτρα περιορισμού των μετακινήσεων παρατείνονταν διαδοχικά και μετά τη χαλάρωση των μέτρων καραντίνας για τον υπόλοιπο πληθυσμό τον Μάιο 2020, προκαλώντας κριτική για τη διακριτική μεταχείριση σε βάρος των πολιτών τρίτων χωρών (Fouskas, 2021). Τα παιδιά περιορίζονταν ακόμα περαιτέρω όταν η δομή तिθόταν σε καθεστώς καραντίνας λόγω εντοπισμού θετικού κρούσματος και παρερμηνειών για τη μεταφορά από των μαθητών από τις δομές.

1.5.4. Εμπόδια

Εντοπίστηκαν εμπόδια για μαθητές που δε διέθεταν ΠΑΑΥΠΑ ή ΑΜΚΑ ώστε να διεξάγουν/καταχωρήσουν το αυτοδιαγνωστικό τεστ (Greek Council of Refugees, 2021, RSA, 2021)

1.5.5. Ξενοφοβία, εθνο-φυλετικός ρατσισμός και αποκλεισμός των παιδιών προσφύγων από την εκπαίδευση

Στο Κιλκίς έγιναν έντονες διαμαρτυρίες και κινητοποιήσεις γονέων για την παρουσία των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στην πρώτη τάξη του Λυκείου Αξιούπολης, όπου από τους 97 εγγεγραμμένους μαθητές, οι 51 ήταν ημεδαποί και οι 46 πρόσφυγες και μετανάστες (AlfaVita, 2020). Ο δήμαρχος χαρακτήρισε τις αντιδράσεις των γονέων ως δικαιολογημένες,

επισημαίνοντας ότι πρόκειται για παιδιά που δεν έχουν το μορφωτικό υπόβαθρο για να συμμετέχουν ισότιμα στην εκπαιδευτική διαδικασία. Στην ανακοίνωση του συλλόγου γονέων και κηδεμόνων δημοτικού σχολείου και νηπιαγωγείου Ευρωπού αναφέρθηκε: «Η αιτιολόγηση είναι ότι θα τους φέρουν για να ενσωματωθούν και να κοινωνικοποιηθούν και όχι για να μάθουν, θυσιάζοντας το μαθησιακό μέλλον των παιδιών μας και θέτοντας σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία καθώς τα περισσότερα κρούσματα COVID-19 εντοπίζονταν σε Δομές Φιλοξενίας μεταναστών» (Φούσκας, 2023). Με πρόσχημα την πανδημία, στην περιοχή της Ριτσώνας (Δήμος Χαλκιδέων) το δημοτικό Συμβούλιο με ψήφισμά του αιτήθηκαν από το Υπουργείο Παιδείας τον αποκλεισμό των παιδιών προσφύγων της δομής στη Ριτσώνα από τα σχολεία της περιοχής (ΕΠΟΧΗ, 2021), στο Ίππειο της Λέσβου γονείς και μαθητές του γυμνασίου της περιοχής πραγματοποίησαν αποχή και κατάληψη στο σχολείο, για να εμποδίσουν τη φοίτηση ασυνόδευτων ανήλικων προσφύγων (ΕΠΟΧΗ, 2021, The TOC, 2021) και στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Μυτιλήνης (IN.GR, 2020).

1.6.Συνέργειες του Υπουργείου Παιδείας με Διεθνείς Οργανισμούς και Μη-Κυβερνητικές Οργανώσεις

Οι πολλαπλές προκλήσεις που εντοπίζονται απαιτούν τη συνέργεια πολλών δρώντων: Το Υπουργείο Παιδείας σε συνέργειες με τη UNICEF, το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και τη SolidarityNow μετά την απόφαση «Παροχή προσωπικών λογαριασμών στους μαθητές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης από το Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο». (2039731/Δ2-03-2020 Αρ. Πρωτ.) μεταφράστηκε, το κείμενο της για τη σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση και τη δημιουργία email) από τους γονείς, σε 11 γλώσσες των διαμενόντων των δομών φιλοξενίας (αραβικά, φαρσί, σορανί, κουρμαντζί, γαλλικά, αγγλικά, λιγκάλα, ουρντού, παστού, τούρκικα και στην αμχαρική) και διανεμήθηκε σε απλουστευμένη μορφή από τους ΣΕΠ (Υπουργείο Παιδείας/Αυτοτελές Τμήμα Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης Προσφύγων, 2021). Οι ΣΕΠ είχαν κεντρικό ρόλο στη συνδρομή των παιδιών κατά την διάρκεια της πανδημίας της νόσου COVID-19 με παροχή εκπαιδευτικού υλικού ώστε να μην χάνουν την επαφή με τα μαθήματα αλλά και μετά την καραντίνα με τα αυτοδιαγνωστικά τεστ ώστε να μπορούν να παρακολουθούν με ασφάλεια τα μαθήματα τους στο σχολείο, επιλύοντας και γραφειοκρατικά θέματα όπως η κατοχή ΠΑΑΥΠΑ ή ΑΜΚΑ των παιδιών, ώστε να μπορούν να δηλωθούν τα διαγνωστικά rapid test (Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, 2021, Greek Council for Refugees, 2021) και στη μεταφορά τους από τις δομές στο σχολείο και πάλι πίσω.

Η UNICEF (Education Sector Working Group), προσέφερε απαντήσεις σε ερωτήματα για την εξ αποστάσεως εκπαίδευσης Υπουργείο Παιδείας/Αυτοτελές Τμήμα Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης Προσφύγων, 2021). Επιπλέον, μεταφράστηκαν οι οδηγίες του ΕΟΔΥ για τον COVID-19 Υπουργείο Παιδείας/Αυτοτελές Τμήμα Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης Προσφύγων, 2021). Για την καταπολέμηση των προβλημάτων που δημιουργήσε η πανδημία της νόσου COVID-19 εκτός από το ελληνικό κράτος, προσπάθησαν να βοηθήσουν και άλλοι φορείς ώστε να μπορέσει να βρεθεί μια λύση για την εκπαίδευση των παιδιών με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο. Με την έναρξη της πανδημίας και των γενικευμένων απαγορεύσεων κυκλοφορίας σε όλο τον κόσμο αλλά και στην Ελλάδα, η UNICEF (UNICEF, 2022) στάθηκε δίπλα στους πρόσφυγες που έμεναν στα φυλάκια και στα Κέντρα Υποδοχής και Φιλοξενίας καθώς προχώρησαν στην παροχή ενημερωτικού υλικού σχετικά με τον τρόπο τήρησης ατομικής υγιεινής πρώτα από όλα για την ασφάλεια τους από την ραγδαία εξάπλωση του ιού. Όσο αφορά την εκπαίδευση λόγω της αναστολής λειτουργίας των σχολικών μονάδων και την έναρξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης -όπως έχει ήδη αναφερθεί- η UNICEF σε συνεργασία με το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (ΥΜΑ), με το Υπουργείο Παιδείας και με συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προχωράει στην υλοποίηση του προγράμματος «Όλα τα Παιδιά στην Εκπαίδευση» (ACE) (UNICEF, 2023) τον Σεπτέμβριο του 2021. Σκοπός του προγράμματος είναι η υποστήριξη των παιδιών προσφύγων στην τυπική και άτυπη εκπαίδευση παρέχοντας του μαθήματα εκμάθησης τόσο της ελληνικής όσο και της αγγλικής γλώσσας καθώς και υπηρεσίες διερμηνειών και διαπολιτισμικής μεσολάβησης (UNICEF, 2023).

Ακόμη, μεγάλη βοήθεια υπήρξε από την πλατφόρμα Akelius (UNICEF, ANA AQRA, ΕΛΙΞ, 2020) (ΕΛΙΞ, 2020), η οποία είχε δημιουργηθεί ήδη από το 2018 από την συνεργασία της UNICEF και του Ιδρύματος Akelius. Μέσω του προγράμματος το οποίο βασιζόταν σε ψηφιακές και διαδραστικές δραστηριότητες με στόχο στην πρακτική κατανόηση και επικοινωνίας της γλώσσας ώστε να μπορούν τα παιδιά να επικοινωνούν καλύτερα και να μάθουν πιο γρήγορα την γλώσσα στην χώρα υποδοχής που έχουν φτάσει (ΕΛΙΞ, 2020). Το πρόγραμμα αυτό λοιπόν, χρησιμοποιήθηκε κατά την διάρκεια της πανδημίας με σκοπό τα παιδιά να μη χάσουν επαφή με την ελληνική γλώσσα (ΕΛΙΞ, 2020).

Παρότι στις πρώτες μέρες των γενικευμένων απαγορεύσεων κυκλοφορίας οι ΜΚΟ δεν είχαν καμία πρόσβαση στις δομές και καμία επαφή με τους πρόσφυγες, κατόρθωσαν να οργανωθούν και να προσφέρουν πολύτιμες βοήθειες είτε ιατρικών και υγειονομικών προϊόντων, είτε βοήθεια στα κρούσματα που προκύπταν (Zambon, 2022 :30).

Οι συνέργειες του Υπουργείου Παιδείας, του Υπουργείο Μετανάστευσης και διεθνών οργανισμών όπως ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ) επέφεραν την παροχή εκπαιδευτικού

υλικού και τεχνολογικού εξοπλισμού (υπολογιστές φορητούς και τύπου tablet) και υποστήριξη σε θέματα συνδεσιμότητας wifi για πρόσβαση στο διαδίκτυο εντός των δομών (Υπουργείο Παιδείας/Αυτοτελές Τμήμα Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης Προσφύγων, 2021).

Το Υπουργείο Παιδείας κατά την επανέναρξη των σχολικών μονάδων, με την ΚΥΑ «Εφαρμογή του υποχρεωτικού μέτρου του διαγνωστικού ελέγχου νόσησης (δωρεάν αυτοδιαγνωστικός έλεγχος) από τον κορωνοϊό COVID -19 περιλαμβάνεται ρύθμιση για τους μαθητές πρόσφυγες³

Οι ΣΕΠ σε συνεργασία με διάφορες ΜΚΟ όπως είναι το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και το διαπολιτισμικό κέντρο ΠΥΞΙΔΑ αλλά και εκάστοτε τοπικές δυνάμεις μπόρεσαν και συνέλλεξαν πόρους και μέσα ώστε τα παιδιά να μπορούν να μετακινούνται από τις δομές στις σχολικές μονάδες αλλά και να αποκτήσουν τα κατάλληλα εργαλεία για να συμμετάσχουν στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση (Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, 2020, Greek Council for Refugees, 2021). Το 2021 ΜΚΟ όπως είναι η ACTIONAID HELLAS, το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, το SolidarityNow, η Άρσις και άλλες, προχώρησαν στην αποστολή μιας ανοιχτής επιστολής με τίτλο «Όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα στο σχολείο, μην τους το στερείτε», προς τον Έλληνα Πρωθυπουργό, την Υπουργό Παιδείας αλλά και στον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, την Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και την Ευρωπαϊά Επίτροπο για την Καινοτομία, την Έρευνα, τον Πολιτισμό, την Εκπαίδευση και τη Νεολαία (Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, 2021). Στην επιστολή τους αυτή γνωστοποιούν τις ανησυχίες τους σχετικά με το αποκλεισμό των παιδιών από την Εκπαίδευση κυρίως κατά την περίοδο του κορωνοϊού και της πανδημίας ελπίζοντας πως θα βρεθεί μια καίρια λύση για τον αποκλεισμό τους από τις σχολικές μονάδες λόγω της καραντίνας.

Η SolidarityNow, υλοποίησε πρόγραμμα του αφορά την αξιοπρεπή διαβίωση των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων -όπως οι πρόσφυγες-, την εκπαιδευτικής τους ανέλιξη με στόχο την ενσωμάτωση τους και την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους για ένα ποιοτικό επίπεδο διαβίωσης. Στην πανδημία, ο οργανισμός δημιούργησε το πρόγραμμα «Κέντρα Υποστήριξης Παιδιού και Οικογένειας» (SolidarityNow, 2020) σε συνεργασία και χρηματοδότηση μαζί με την UNICEF, της Ε.Ε και του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ). Το πρόγραμμα αυτό πραγματοποιήθηκε σε συνολικά 14 δομές φιλοξενίας προσφύγων σε όλη την ελληνική επικράτεια. Μία από τις καινοτομίες που υιοθέτησε το πρόγραμμα αυτό, για να μπορέσει να ανταποκριθεί στην νέα κατάσταση πραγμάτων λόγω της πανδημίας, ήταν η δημιουργία ενός podcast με τίτλο: («SolidarityNow rings a bell») το «SolidarityNow χτυπάει το Κουδούνι», στο οποίο θα μπορούν παιδιά αλλά και ενήλικες να ακούν μηνύματα εκπαιδευτικού και ψυχαγωγικού περιεχομένου. Τέλος, το πρόγραμμα «Σχολείο για Όλους» έχει ως

³ Δ1α/ΓΠ.οικ. 27707/4-5-2021 ΚΥΑ (1825 Β'), Δ1α/ΓΠ.οικ.30518/17-5-2021 Κ.Υ.Α.

Διερεύνηση των επιπτώσεων της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα

στόχο να εκπαιδεύσει του διευθυντές και τους εκπαιδευτικούς των σχολείων ώστε να μπορέσουν να διαμορφώσουν ένα σχολικό περιβάλλον ικανό να δεχθεί και να βοηθήσει τα παιδιά με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο να ενταχθούν και να νιώσουν ασφάλεια στις σχολικές μονάδες τους. Το πρόγραμμα αυτό δημιουργήθηκε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής και υλοποιείται στα πλαίσια του προγράμματος «Τοπική Ανάπτυξη και Μείωση της Φτώχειας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ 2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1. Ανασκόπηση Βιβλιογραφίας – Μέθοδος PRISMA

Η ανασκόπηση βιβλιογραφίας είναι μια ολοκληρωμένη αξιολόγηση όλης της διαθέσιμης βιβλιογραφίας για ένα συγκεκριμένο θέμα ή ερευνητικό ερώτημα. Είναι μια βασισμένη στην τεκμηρίωση μέθοδος σύνθεσης του υπάρχοντος σώματος έρευνας για την παροχή μιας εις βάθος κατανόησης ενός συγκεκριμένου τομέα μελέτης (Γαλάνης, 2017). Ο πρωταρχικός στόχος μιας βιβλιογραφικής ανασκόπησης είναι ο εντοπισμός, η αξιολόγηση και η σύνθεση όλων των σχετικών μελετών για μία συγκεκριμένη έρευνα και η εξαγωγή ουσιαστικών συμπερασμάτων με βάση τα στοιχεία που συλλέγονται, ενώ περιλαμβάνει μια ολοκληρωμένη και ενδεδεγμένη αναζήτηση σχετικών μελετών χρησιμοποιώντας καλά καθορισμένες στρατηγικές αναζήτησης, ακολουθούμενη από μια αυστηρή και διαφανή διαδικασία επιλογής για τον προσδιορισμό των μελετών που περιλαμβάνονται στην ανασκόπηση (Uman, 2011; Γαλάνης, 2017).

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση χαρακτηρίζεται από την αυστηρότητα και τη διαφάνειά της (PRISMA-P Group *et al.*, 2015). Είναι συστηματική υπό την έννοια ότι ακολουθεί ένα σύνολο σαφώς καθορισμένων και διαφανών βημάτων για να διασφαλιστεί ότι η διαδικασία ανασκόπησης είναι συνεπής και αμερόληπτη. Είναι, επίσης, διαφανής καθώς παρέχει μια σαφή και λεπτομερή περιγραφή των μεθόδων που χρησιμοποιούνται, συμπεριλαμβανομένων των στρατηγικών αναζήτησης, των κριτηρίων επιλογής και των μεθόδων αξιολόγησης ποιότητας. Τα κύρια πλεονεκτήματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης είναι ότι παρέχει μια ολοκληρωμένη και ενημερωμένη αντίληψη των διαθέσιμων στοιχείων για μία συγκεκριμένη έρευνα/μελέτη, ενώ, παράλληλα, εντοπίζει τυχόν κενά στην υπάρχουσα έρευνα και βοηθά στον εντοπισμό περιοχών για μελλοντική έρευνα.

Στη παρούσα εργασία η ανασκόπηση βιβλιογραφίας -μη-συστηματική- διενεργήθηκε σύμφωνα με τις αρχές της συστηματικής ανασκόπησης βιβλιογραφίας με τη μέθοδο PRISMA.

2.2.1. Στρατηγική αναζήτησης

Στο πλαίσιο της ανασκόπησης βιβλιογραφίας με τη μεθοδολογία PRISMA (Moher *et al.*, 2010) χρησιμοποιήθηκαν λέξεις κλειδιά στην αγγλική και ελληνική γλώσσα, οι οποίες συνδυάστηκαν με τη χρήση λογικών τελεστών (AND, OR). Οι ψηφιακές βάσεις δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν για την

αναζήτηση του υλικού, ήταν η Google Scholas και Scopus, ενώ η αναζήτηση πραγματοποιήθηκε για έρευνες σχετικές με τις επιπτώσεις της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στην Ελλάδα, χρησιμοποιώντας αρκετές παραλλαγές των όρων για ισχυρότερο δείγμα αποτελεσμάτων. Η περιγραφή της στρατηγικής αναζήτησης, αποδίδεται στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 2: «Λέξεις-κλειδιά» που χρησιμοποιήθηκαν στην αναζήτηση

“COVID-19” OR “pandemic” AND “refugee education” OR “migrant education” AND “in Greece” AND “children”	“COVID-19” OR “πανδημία” AND “εκπαίδευση προσφύγων” OR “εκπαίδευση μεταναστών” AND “στην Ελλάδα” AND “παιδιά” OR “παιδιών”
--	--

Πίνακας 3: Στρατηγική αναζήτησης στη βάση δεδομένων Google Scholar (αγγλικά)

	Λέξεις- κλειδιά	Αριθμός αναζήτησης	Αριθμός μελετών που ανευρέθηκαν
Πληθυσμός/ Πρόβλημα	“children”	#1	5,700,000
Παρέμβαση	“COVID-19” OR “pandemic”	#2	6,350,000
Έκθεση	“in Greece”	#3	2,660,000
Έκβαση	“refugee education” OR “migrant education”	#4	16,900
	#1 AND #2 AND #3 AND #4	#5	387
	#6 Filters: Publication date from 2020/01/01 to 2022/12/31; English	#7	163

Πίνακας 4: Στρατηγική αναζήτησης στη βάση δεδομένων Google Scholar (ελληνικά)

	Λέξεις- κλειδιά	Αριθμός αναζήτησης	Αριθμός μελετών που ανευρέθηκαν
Πληθυσμός/ Πρόβλημα	“παιδιά” OR “παιδιών”	#1	181,000
Παρέμβαση	“COVID-19” OR “πανδημία”	#2	32,400
Έκθεση	“στην Ελλάδα”	#3	272,000
Έκβαση	“εκπαίδευση προσφύγων” OR “εκπαίδευση μεταναστών”	#4	524
#1 AND #2 AND #3 AND #4		#5	103
#5 Filters: Publication date from 2020/01/01 to 2022/12/31		#7	76

Πίνακας 5: Στρατηγική αναζήτησης στη βάση δεδομένων Scopus

	Λέξεις- κλειδιά	Αριθμός αναζήτησης	Αριθμός μελετών που ανευρέθηκαν
Πληθυσμός/ Πρόβλημα	“children”	#1	3,702,238
Παρέμβαση	“COVID-19” OR “pandemic”	#2	654,589
Έκθεση	“in Greece”	#3	90,278
Έκβαση	“refugee education” OR “migrant education”	#4	17,631
#1 AND #2 AND #3 AND #4		#5	2
#6 Filters: Publication date from 2020/01/01 to 2022/12/31; English		#7	2

2.2.2. Κριτήρια εισόδου-αποκλεισμού μελετών

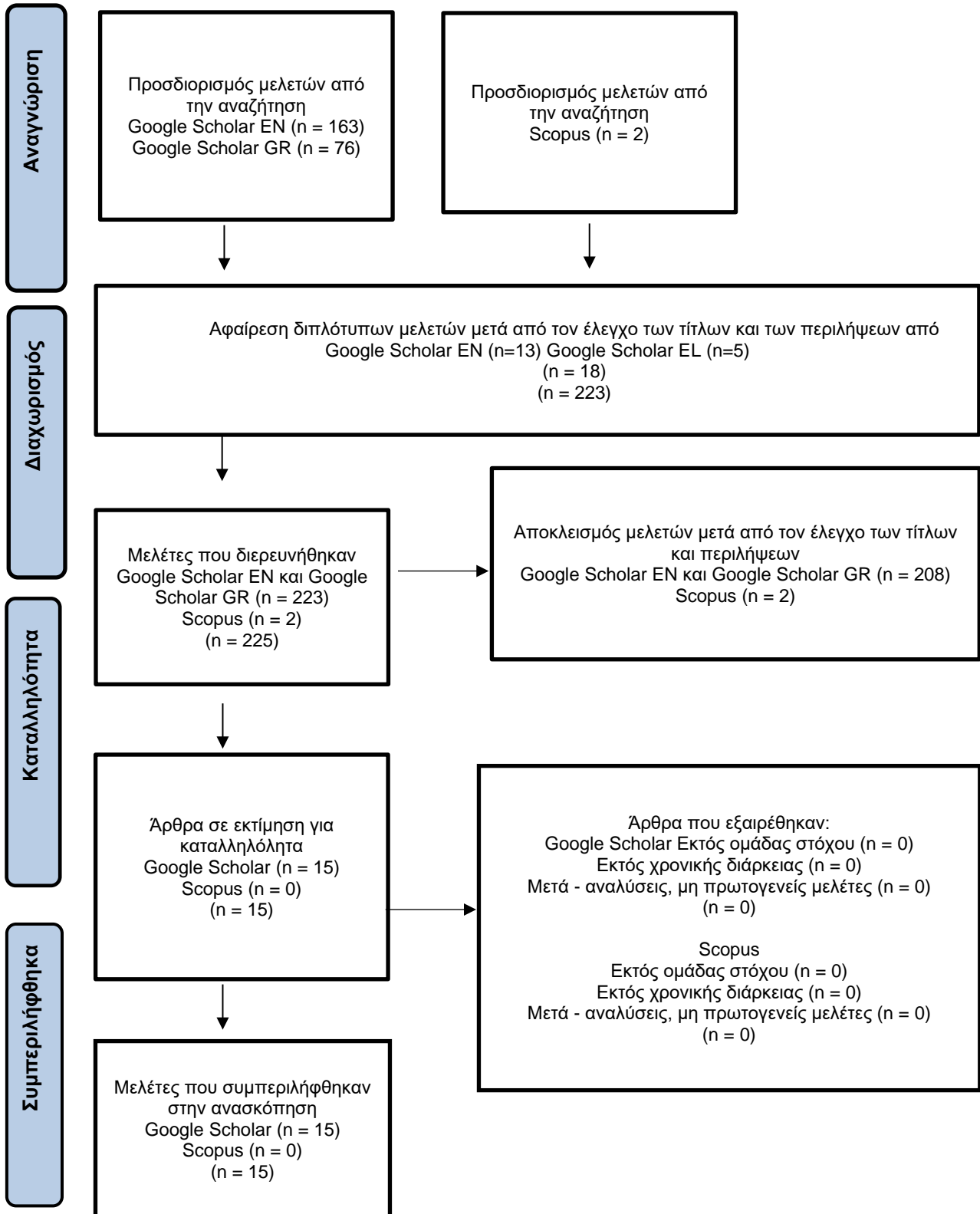
Κριτήρια επιλογής: Περιλήφθηκαν έρευνες με οποιαδήποτε μεθοδολογία που ερευνούν τις επιπτώσεις την πανδημίας στην εκπαίδευση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στην Ελλάδα μεταξύ 2020/01/01 και 2022/12/31.

Κριτήρια αποκλεισμού: Αποκλείστηκαν μελέτες που δεν αφορούσαν έρευνα ή ήταν συστηματικές ανασκοπήσεις, μετά-αναλύσεις, όποια έρευνα δεν ήταν σχετική με το φαινόμενο στην Ελλάδα, καθώς και όσες δεν είχαν δημοσιευθεί εντός του χρονικού διαστήματος, μεταξύ 2020/01/01 και 2022/12/31.

2.2.3. Τελική επιλογή μελετών ανασκόπησης

Τελικώς, η ανωτέρω αναζήτηση επέφερε, αρχικά, 241 μελέτες συνολικά, εκ των οποίων οι 163 (αγγλικά) και 76 (ελληνικά) από τη Google Scholar και οι 2 από την Scopus. Έπειτα, αφαιρέθηκαν οι διπλοτυπίες 18, αφήνοντας 223 μελέτες. Εν συνεχεία, ελέγχθηκε ο τίτλος και η περίληψη για κάθε μία από τις μελέτες και για όσες μελέτες δεν πληρούνταν τα κριτήρια συμπερίληψης, αυτές αποκλείονταν. Κατόπιν της προαναφερθείσας διαδικασίας, παρέμειναν 15 έρευνες συνολικά. Κάτωθι, παρατίθεται διάγραμμα ροής των αποτελεσμάτων της αναζήτησης ως περιγράφησαν.

Διάγραμμα 4: Απεικόνιση ροής αποτελεσμάτων αναζήτησης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

Στον παρόν κεφάλαιο ακολουθεί η αναλυτική παρουσίαση των ερευνών που τελικά χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία και τα αποτελέσματα που κατέληξε η κάθε μια από αυτές. Οι έρευνες που χρησιμοποιήθηκαν παρουσιάζονται συνοπτικά με τα κυριότερα ευρήματα τους στον Πίνακα 5. Στην συνέχεια ακολουθεί αναλυτική αναφορά των περιεχομένων, της μεθοδολογίας και των συμπερασμάτων της κάθε έρευνας

3.2. Χώρα διεξαγωγής

Από τις 15 μελέτες που συμπεριελήφθησαν στην ανασκόπηση, σχετικά με τη χώρα διεξαγωγής τους η πλειοψηφία των μελετών διεξήχθη στην Ελλάδα ($n = 15$).

3.3. Σχεδιασμός μελετών (μεθοδολογίες)

Από τις 15 μελέτες που συμπεριελήφθησαν στην ανασκόπηση, αναφορικά με τον μεθοδολογικό σχεδιασμό τους: Οι 12 μελέτες διεξήχθησαν μέσω της ποιοτικής έρευνας ενώ οι 3 μελέτες μέσω της ποσοτικής έρευνας.

3.4. Περιβάλλον διεξαγωγής (setting)

Από τις 15 μελέτες που συμπεριελήφθησαν στην ανασκόπηση, αναφορικά με το περιβάλλον διεξαγωγής, η έρευνα των Zambon et al. (2022) πραγματοποιήθηκε ηλεκτρονικά, μέσω συνεντεύξεων, η έρευνα των Papadopoulou (2022) πραγματοποιήθηκε δια ζώσης, μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων, η έρευνα των Pascu (2022) πραγματοποιήθηκε με την χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων, η έρευνα Zindrou (2022) πραγματοποιήθηκε με την χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων. Η έρευνα της Skoumporoulou (2021) πραγματοποιήθηκε με την χρήση των ημιδομημένων συνεντεύξεων μέσω εξ αποστάσεως, όπως και η έρευνα του Makrozahopoulos (2022). Η έρευνα της Κοντογιάννη (2022) πραγματοποιήθηκε μέσω ερωτηματολογίων κλειστού τύπου που διανεμήθηκαν ηλεκτρονικά στους συμμετέχοντες. Η Μαυρίδου (2021) διεξήγαγε την έρευνα της μέσω των ημιδομημένων συνεντεύξεων και η Τσόμπανου (2022) χρησιμοποίησε ερωτηματολόγια ώστε να ολοκληρώσει την έρευνα της τα οποία και παρέδωσε στους συμμετέχοντες ηλεκτρονικά. Η Stamou (2021) προχώρησε στην έρευνα της με

ημιδομημένες συνεντεύξεις εκ των οποίων η μια συνέντευξη πραγματοποιήθηκε μέσω κινητού τηλεφώνου ενώ οι υπόλοιπες μέσω της πλατφόρμας Zoom. Η Ρομπότη (2021) προχώρησε στην χρήση ερωτηματολογίων κλειστού τύπου τα οποία έστειλε ηλεκτρονικά στους συμμετέχοντες. Η Dafkou (2020) πραγματοποίησε την έρευνα της με την χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων αλλά και ημερολογίων στα οποία κατέγραφαν καθημερινά πληροφορίες από τις ώρες των μαθημάτων τους. Η Bismpiki (2021) χρησιμοποίησε τις ημιδομημένες συνεντεύξεις αλλά και ομάδες εστίασης στις δομές της Λέσβου για να ολοκληρώσει την έρευνα της. Τέλος, η έρευνες των Τζιόρα (2020) και Ανραμίδου (2022) εκπονήθηκαν επίσης μέσω των ημιδομημένων συνεντεύξεων.

3.5. Συμμετέχοντες

Από τις 15 μελέτες που συμπεριελήφθησαν στην ανασκόπηση, σχετικά με τους συμμετέχοντες, στην έρευνα των Zambon et al. (2022) συμμετείχαν 13 εκπρόσωποι ΜΚΟ, στην έρευνα των Παπαδοπούλου (2022) συμμετείχαν 10 εκπαιδευτικοί οι οποίοι έχουν εμπειρία στην εκπαίδευση παιδιών με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο, στην έρευνα των Pascu (2022) χρησιμοποιήθηκαν 5 μαθητές τρία κορίτσια και δύο αγόρια, στην έρευνα της Zindrou (2022) 8 έφηβοι πρόσφυγες από την Θεσσαλονίκη. Στην έρευνα της Skoumproulou (2021) συμμετείχαν 20 εκπαιδευτικοί από οργανισμούς τυπικής και μη-τυπικής εκπαίδευσης, ενώ στην έρευνα του Makrozahopoulos (2022) συμμετείχαν 10 εκπαιδευτικοί εκμάθησης της αγγλικής γλώσσας. Η Κοντογιάννη (2022) στην έρευνα της χρησιμοποίησε 177 εκπαιδευτικούς από όλη την Ελλάδα και όλων των ειδικοτήτων. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων αποτελούνταν από γυναίκες, 89.3%, ενώ οι άντρες μόλις το 10.7%. Η Μαυρίδου (2021) για την έρευνα της χρησιμοποίησε 25 εκπαιδευτικούς. 15 από αυτούς ήταν εκπαιδευτικοί ειδικής αγωγής της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ενώ οι 10 ήταν εκπαιδευτικοί σε τάξεις ΖΕΠ Πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας αντίστοιχα. Στην έρευνα της Τσόμπανου (2022) συμμετείχαν 100 Εκπαιδευτικοί Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης σε Τάξεις Υποδοχής δημόσιων σχολείων και 28 γονείς που τα παιδιά τους φοιτούσαν σε δημοτικό σχολείο τις χρονιές 2020-2021. Η Stamou (2021) για την έρευνα της συνεργάστηκε με 6 εκπαιδευτικούς που ανήκουν στην μη-τυπική εκπαίδευση και διδάσκουν σε σχολεία ΜΚΟ. Η Ρομπότη συνεργάστηκε με 226 εκπαιδευτικούς στους οποίους διανεμήθηκαν τα ερωτηματολόγια μέσω της μεθόδου χιονοστιβάδας. Η Dafkou (2020) πραγματοποίησε την έρευνα της με την συμμετοχή 6 παιδιών και 4 εκπαιδευτικών, ενώ η Bismpiki (2021) συνεργάστηκε με 10 παιδιά, 2 εκπαιδευτικούς και 1 κοινωνικό λειτουργό. Τέλος, η έρευνα της Τζιόρα (2020) χρησιμοποίησε 1 εκπαιδευτικό από τα Ιωάννινα ενώ η έρευνα της Ανραμίδου (2022) εκπονήθηκε με την βοήθεια 6 Αφγανών παιδιών.

3.6. Κύρια ευρήματα μελετών

Η Zambon (2022) έδειξε πως κατά την διάρκεια την πανδημίας της νόσου COVID-19, τα μέλη των ΜΚΟ που συνεργάζονταν με τα παιδιά των προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου προσπάθησαν να βρουν εναλλακτικούς τρόπους διαπαιδαγώγησης πέραν της τυπικής εκπαίδευσης ώστε τα παιδιά να μην χάσουν επαφή με τις σχολικές τους δραστηριότητες. Η έρευνα της Papadopoulou (2022) τονίζει πως οι δεσμοί μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών-κυρίως μαθητών με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο, έγιναν ισχυρότεροι λόγω της πανδημίας καθώς εξαιτίας της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ήρθαν πιο κοντά. Η Pascu (2022) επισημαίνει τις υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές διακρίσεις που υπάρχουν μεταξύ των γηγενών μαθητών και των προσφύγων ενώ κατέστησε ανάγκη να παρατηρηθούν οι συμπεριφορές των μαθητών στις πρακτικές διδασκαλίας ώστε να βελτιωθούν. Η έρευνα της Zindrou (2022) ανέδειξε πως οι θεσμικές και γραφειοκρατικές διαδικασίες εντείνουν τις κοινωνικές ανισότητες μεταξύ γηγενών μαθητών και μαθητών με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο. Η Skoumporoulou (2021) τόιζε τις προσπάθειες των εκπαιδευτικών της τυπικής και μη-τυπικής εκπαίδευσης να βοηθήσουν τα παιδιά να συνεχίσουν την σχολική χρονιά τους παρόλες τις δυσκολίες που επέφερε η πανδημία. Ο Makrozahopoulos (2022) θέτει εμφατικά πως η χρήση των κινητών τηλεφώνων και ηλεκτρονικών υπολογιστών βοηθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου. Η έρευνα της Κοντογιάννη (2022) υπογράμμισε την ανάγκη οι μαθητές πρόσφυγες και μετανάστες να συμμετέχουν στις σχολικές τάξεις με τους γηγενείς μαθητές ώστε να αποφευχθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός τους ενώ εξέφρασε την ανησυχία για τις αντιδράσεις των δεύτερων αλλά και των γονιών τους. Η Μαυρίδου (2021) μέσω της έρευνας της ανέδειξε το πρόβλημα που υπήρχε με την παροχή του υλικοτεχνικού εξοπλισμού ώστε να μπορούν τα παιδιά που διέμεναν στις δομές φιλοξενίας να παρακολουθούν τα μαθήματα τους εν καιρώ πανδημίας. Η Τσομπάνου (2022) αποκάλυψε τους προβληματισμούς που εξέφρασαν τόσο εκπαιδευτικοί όσο και μαθητές σχετικά με την τηλεκπαίδευση καθώς υπήρχε μεγάλη δυσκολία συνεννόησης μεταξύ τους ενώ η ταχεία δημιουργία των πλατφόρμων αυτών δεν βοήθησε στην επίλυση του προβλήματος ενώ μαζί της έρχεται να συμφωνήσει και η Ρομπότη (2021) υποστηρίζοντας πως μέσω της τηλεκπαίδευσης οι κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των μαθητών θα αυξάνονταν. Η Stamou (2021) επεσήμανε τις απόψεις εκπαιδευτικών και μαθητών που υποστήριζαν πως η τηλεκπαίδευση ήταν ένα καλό επίτευγμα και πως με την βελτίωση του θα ήταν πολύ βοηθητικό όσο αφορά την συνεργασία εκπαιδευτικών και μαθητών. Η Dafkou (2020) στη μελέτη της τόνισε τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών που συνεργάστηκαν με μαθητές πρόσφυγες και μετανάστες κυρίως κατά την διάρκεια του κορωνοϊού αλλά και τις αντιδράσεις

των μαθητών. Η Bismiriki (2021) ανέδειξε την σημαντικότητα της βοήθειας και στήριξης των ελληνικών σχολείων από γραφεία όπως αυτό του ΟΗΕ και του Ύπατου Αρμοστή ώστε να εξελιχθούν και να μπορούν να δεχθούν με μεγαλύτερη ευκολία τους μαθητές με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο ώστε να επιτευχθεί η ένταξη τους στην ελληνική κοινωνία. Η έρευνα της Τζιόρα (2020), αναδεικνύει πως οι μαθητές πρόσφυγες βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό στα ελληνικά σχολεία και τον ρατσισμό ενώ η έρευνα της Avramidou (2022), ανέδειξε πως η διακεκριμένη εκπαίδευση και η ενδεχόμενη παιδική εργασία επηρεάζει στις τυπικές επιμορφωτικές γλωσσικές διαδικασίες καθώς και την έλλειψη βοήθειας στα ελληνικά σχολεία σε σχέση με την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας.

Πίνακας 6: Χαρακτηριστικά μελετών

A/A	Συγγραφείς και έτος μελέτης	Σκοπός	Χώρα διεξαγωγής	Δείγμα	Μεθοδολογία	Συμπέρασμα
1	Zambon 2022	Σκοπός της έρευνας είναι η αναφορά των μεθόδων διδασκαλίας που χρησιμοποίησαν οι ΜΚΟ στα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου κατά την πανδημία του COVID-19	Ελλάδα	13 εκπρόσωποι ΜΚΟ	Ποιοτική Έρευνα, Συνεντεύξεις μέσω διαδικτύου	Η προσπάθεια των μελών που εργάζονται στις ΜΚΟ με τα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου μέσω εναλλακτικών τρόπων εκμάθησης διδασκαλίας κατά την διάρκεια του COVID-19, για να συνεχίσουν την εκπαίδευση τους μέσω των lockdowns.
2	Papadopoulou 2022	Σκοπός της έρευνας είναι διερεύνηση της διδασκαλίας δεύτερης γλώσσας μέσω της εξ αποστάσεως διδασκαλίες σε παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου, λόγω του COVID-19	Ελλάδα	10 εκπαιδευτικοί	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις	Με την διαδικασία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσής εξαιτίας της πανδημίας, οι καθηγητές μπόρεσαν να δημιουργήσουν ισχυρούς δεσμούς και πιο στενές σχέσεις με τους μαθητές τους κυρίως με τους πρόσφυγες και έτσι μπόρεσαν να φέρουν σε πέρας την εύρυθμη λειτουργία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

3	Pascu, 2022	Σκοπός της έρευνας είναι η ανάδειξη της νέας διαδικτυακής μάθησης μετά την πανδημία της νόσου COVID-19 και τον αντίκτυπο που έχει στους πρόσφυγες μαθητές αλλά και καθηγητές τους	Ελλάδα	5 μαθητές	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις	Αναγκαία η παρατήρηση των συμπεριφορών των μαθητών ώστε οι διδακτικές πρακτικές να προσαρμοστούν στις ανάγκες των μαθητών και να διευκολύνουν του καθηγητές. Εμφάνιση των κοινωνικοοικονομικών διακρίσεων και προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι μαθητές πρόσφυγες.
4	Zindrou 2022	Σκοπός της έρευνας είναι να αναδείξει τις συνθήκες τις οποίες ζουν 8 πρόσφυγες που μένουν σε Δομές Φιλοξενίας με σκοπό να βελτιωθούν	Ελλάδα	8 πρόσφυγες	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις	Οι θεσμικές και χρονοβόρες διαδικασίες που πρέπει να ακολουθήσουν οι αιτούντες άσυλο εντείνει το κοινωνικό αποκλεισμό τους. Παρόλα αυτά, μέσω της εκπαίδευσης μπορούν και βρίσκουν διεξόδους ενώ η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι η καταλληλότερη διαδικασία σε περιόδους κρίσης όπως η πανδημία.
5	Skoumporoulou 2021	Σκοπός της έρευνας είναι να παρουσιάσει τις μεθόδους που ακολούθησαν οι εκπαιδευτικοί για την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων κατά την διάρκεια της πανδημίας του	Ελλάδα	20 εκπαιδευτικοί	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις	Οι εκπαιδευτικοί της μη-τυπικής εκπαίδευσης κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες και με ατομική τους πρωτοβουλία ώστε να μπορέσουν να συνεχίσουν την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων ενώ από την άλλη οι εκπαιδευτικοί της τυπικής εκπαίδευσης με τις

		COVID-19 στην Ελλάδα				οδηγίες του Υπουργείου Παιδείας προσπάθησαν να συνεχίσουν την εκπαίδευση των παιδιών χωρίς ωστόσο να είναι ένα εύκολο εγχείρημα και χωρίς να υπάρχουν κοινωνικές ανισότητες.
6	Makrozahopoulos, 2022	Σκοπός της έρευνας είναι να αναδείξει την λειτουργικότητα χρήσης των κινητών τηλεφώνων και υπολογιστών στην εκμάθηση της αγγλικής γλώσσας στους μαθητές με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο	Ελλάδα	10 εκπαιδευτικοί της Αγγλικής	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις	Η χρήση των κινητών τηλεφώνων και ηλεκτρονικών υπολογιστών μπορούν να βοηθήσουν στην μάθηση των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου και να λύσουν σημαντικά προβλήματα που υπάρχουν.
7	Κοντογιάννη 2022	Απόψεις καθηγητών από όλη την Ελλάδα σχετικά με την συμμετοχή παιδιών με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο στα σχολεία γενικής παιδείας, τα προβλήματα και τα οφέλη που μπορούν να υπάρξουν αλλά και τις μεθόδους και πρακτικές που εκπαίδευσης που	Ελλάδα	177 εκπαιδευτικοί	Ποσοτική Έρευνα, Ερωτηματολόγιο κλειστού τύπου	Οι καθηγητές συμφωνούν πως οι μαθητές με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο πρέπει να συμμετέχουν στις σχολικές μονάδες όπως τα υπόλοιπα παιδιά και όχι στις ΔΥΕΠ. Ωστόσο εκφράζουν τις ανησυχίες τους για τις αντιδράσεις των γηγενών μαθητών και των γονέων τους αλλά και για την δυσκολία που θα αντιμετωπίσουν ώστε να μπορέσουν να

Διερεύνηση των επιπτώσεων της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα

		μπορούν να εκμεταλλευτούν				συνομιλήσουν με τα παιδιά προσφύγων λόγω άγνοιας της ελληνικής γλώσσας.
8	Μαυρίδου 2021	Διερεύνηση των δυσκολιών που αντιμετώπισαν οι εκπαιδευτικοί που εργάζονται σε ειδικά σχολεία προσφύγων εξαιτίας της αναστολής λειτουργίας των σχολικών μονάδων λόγω του COVID-19	Ελλάδα	25 Εκπαιδευτικοί	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις	Εμπόδια σε εκπαιδευτικούς και μαθητές λόγω ελλείψει ηλεκτρονικού εξοπλισμού, οδηγίων και υλικού για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση αλλά και το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην συμμετοχή των παιδιών προσφύγων στην εξ αποστάσεως διδασκαλία.
9	Τσόμπανου 2022	Μελέτη των συνθηκών υπό των οποίων πραγματοποιήθηκε η τηλεκπαίδευση στις Τάξεις Υποδοχής των Δημοτικών Σχολείων και τυχόν αλλαγές στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο	Ελλάδα	100 Εκπαιδευτικοί (Ερωτηματολόγιο Α) 28 Γονείς μαθητών (Β' Ερωτηματολόγιο)	Ποσοτική Έρευνα, Ερωτηματολόγια (Α' Ερωτηματολόγιο και Β' Ερωτηματολόγιο)	Η τηλεκπαίδευση αποτέλεσε ένα δύσκολο εγχείρημα κατά την διάρκεια της πανδημίας της νόσου COVID-19 και ιδιαίτερα για τα παιδιά πρόσφυγες. Ο λίγος χρόνος που υπήρχε για να δημιουργηθούν οι εκπαιδευτικές πλατφόρμες αλλά και η δυσκολία συνεννόησης εκπαιδευτικών και μαθητών δυσχέραινε την ήδη υπάρχουσα δύσκολη κατάσταση.

Διερεύνηση των επιπτώσεων της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα

10	Stamou 2021	Διερεύνηση των απόψεων εκπαιδευτικών για την διαδικτυακή εκπαίδευση και τον βαθμό ανταπόκρισης των μαθητών σε αυτόν τον τρόπο εκπαίδευσης κυρίως στα ελληνικά μη-επίσημα πολυπολιτισμικά εκπαιδευτικά κέντρα	Ελλάδα	6 Εκπαιδευτικοί	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις	Οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών και οι θετικές αντιδράσεις των μαθητών με προσφυγικό και μεταναστευτικό για την διαδικτυακή εκπαίδευση ανέδειξαν πως αυτή η μέθοδος πρέπει να υιοθετηθεί και μετά το πέρας της κρίσης της πανδημίας της νόσου COVID-19 .
11	Ρομπότη 2021	Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με την χρήση των Τ.Π.Ε και του διαδικτύου στην διδασκαλία αλλά και τους παράγοντες που βοήθησαν στην αξιοποίηση τους όπως η πανδημία του COVID-19 και οι ανισότητες που μπορεί να προκύψουν στα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου.	Ελλάδα	226 Εκπαιδευτικοί	Ποσοτική Έρευνα, Ερωτηματολόγια κλειστού τύπου	Οι ανισότητες που υπάρχουν μεταξύ των γηγενών μαθητών και των μαθητών με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο δυσκολεύουν την χρήση του διαδικτύου και των Τ.Π.Ε διότι δεν υπάρχει ο απαιτούμενος εξοπλισμός στα σχολεία, οι εκπαιδευτικοί δεν είναι γνώστες της χρήσης του διαδικτύου για την διευκόλυνση των σχολικών μαθημάτων και τέλος δεν είναι σε θέση όλοι οι μαθητές να έχουν στην κατοχή τον ίδιο ηλεκτρονικό εξοπλισμό.

Διερεύνηση των επιπτώσεων της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα

12	Dafkou 2020	Διερεύνηση του τρόπου διαχείρισης των εκπαιδευτικών στο γεγονός πως έχουν στις ομάδες τους παιδιά με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο.	Ελλάδα	6 Εκπαιδευτικοί	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις, Ημερολόγια	Οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την συμμετοχή των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στο μάθημα καθώς και η επιρροή που είχε ο COVID-19 στην μεταξύ τους συνεργασία.
13	Bismpiki 2021	Ανάδειξη του δικαιώματος στην Εκπαίδευση για κάθε παιδί σύμφωνα με τα διεθνή νομικά κείμενα αλλά και οι ανισότητες που δημιουργήθηκαν λόγω του COVID-19	Ελλάδα	10 παιδιά, 2 εκπαιδευτικοί, 1 κοινωνικός λειτουργός	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις, Ομάδες Εστίασης	Τα ελληνικά σχολεία πρέπει να εξελιχθούν σε μια πολυεπίπεδη προσέγγιση και να γίνουν πιο προσιτά τόσο σε άτομα με αναπηρία όσο και παιδιά με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο. Γραφεία όπως της UNHCR είναι διαθέσιμα και έχουν την τεχνογνωσία να βοηθήσουν τα ελληνικά σχολεία να προσαρμοστούν.
14	Τζιόρα 2020	Σκοπός της έρευνας είναι οι απόψεις εκπαιδευτικών σχετικά με τον ρόλο των διευθυντών, τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στα σχολεία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στα οποία φοιτούν παιδιά	Ελλάδα	1 εκπαιδευτικός	Ποιοτική Έρευνα, Ημιδομημένες Συνεντεύξεις	Η κοινωνική δικαιοσύνη ταυτίζεται με τις ίσες ευκαιρίες. Οι πρόσφυγες βιώνουν την κοινωνική ανισότητα στα σχολεία καθώς και τον κοινωνικό αποκλεισμό και ρατσισμό από γηγενείς μαθητές και γονείς.

Διερεύνηση των επιπτώσεων της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα

		με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο				
15	Anramidou 2022	Σκοπός της παρούσας έρευνας η ανάδειξη των απόψεων των 6Αφγανών εφήβων για την εκμάθηση της μητρικής τους γλώσσας αλλά και των γλωσσών στις χώρες εισόδου	Ελλάδα	6 Αφγανοί	Ποιοτική Έρευνα, Αφηγηματικές Συνεντεύξεις και Φωτογραφίες	Η διακεκομμένη και η ενδεχόμενη παιδική εργασία επηρεάζει στις τυπικές επιμορφωτικές γλωσσικές διαδικασίες καθώς και την έλλειψη βοήθειας στα ελληνικά σχολεία σε σχέση με την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Οι σχολικές χρονιές του 2020-2021 σηματοδεύτηκαν από την πανδημία της νόσου COVID-19 με μεγάλες συνέπειες. Μια από τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που επηρεάστηκαν περισσότερο είναι και τα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου όσον αφορά την εκπαίδευση τους στην Ελλάδα, στις Δομές Φιλοξενίας και στα ΚΥΤ στα οποία διέμεναν (Σακκούλα, 2022, Σαμαρά, 2021).

Στην προσπάθεια του να μπορέσει να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις το Υπουργείο Παιδείας για την συνέχιση της σχολικής χρονιάς εν μέσω της πανδημίας, προχώρησε στην έναρξη εξ αποστάσεως (σύγχρονης και ασύγχρονης) τηλεεκπαίδευσης με την οποία θα μπορούσαν τα παιδιά να παρακολουθούν τα μαθήματα τους από το σπίτι με ασφάλεια. Η τηλεεκπαίδευση αποδείχθηκε ένα δύσκολο εγχείρημα τόσο για τους εκπαιδευτικούς (Τσόμπανου, 2022) όσο και για τα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου, καθώς εξαιτίας του λιγοστού χρόνου που υπήρχε για να δημιουργηθούν οι πλατφόρμες και η δυσκολία που υπήρχε εξ αρχής στην συνεννόηση εκπαιδευτικών και μαθητών αλλά και οι ανισότητες μεταξύ των γηγενών και των προσφύγων μαθητών (Ρομπότη, 2021, Pascu, 2022) δεν συνέβαλαν στην καθολική πρόσβαση στη διαδικασία της τηλεεκπαίδευσης. Πολλοί ήταν εκείνοι οι εκπαιδευτικοί που υποστήριζαν πως ακόμα και εάν η δημιουργία των πλατφορμών προχωρούσε με ευκολία όσο αφορά την χρήση τα σχολεία, λόγω έλλειψης υπολογιστών και άλλων εξοπλισμών που τους ήταν απαραίτητα, δεν θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν αυτήν την ευκαιρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (Μαυρίδου, 2021).

Από την άλλη πλευρά, με την πάροδο του χρόνου και αφού το Υπουργείο Παιδείας μαζί με συνέργειες διεθνών οργανισμών και μη-κυβερνητικών οργανώσεων μπόρεσαν και εξέλιξαν τη διαδικασία της τηλεεκπαίδευσης και ορισμένοι τόνισαν ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση θα μπορούσε να λειτουργήσει θετικά στις σχολικές μονάδες (Stamou, 2021) και σε περιπτώσεις παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου. Ακόμη, εκπαιδευτικοί και μαθητές στην έρευνα του Makrozahopoulos (2022) σημειώνεται ότι τα κινητά τηλέφωνα είναι μια ικανοποιητική λύση για την χρήση τους ως μέσα πρόσβασης στην ψηφιακή τάξη αλλά και στις διάφορες άλλες ψηφιακές σχολικές δραστηριότητες. Πολλοί εκπαιδευτικοί υποστηρίζουν πως με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση εξαιτίας του κορωνοϊού και καταβάλλοντας μεγαλύτερη προσπάθεια ώστε να εξελιχθεί κανονικά η σχολική χρονιά, ανέπτυξαν μεγαλύτερη επαφή και σχέση με τους μαθητές τους και ιδιαίτερα με τους πρόσφυγες και επομένως η εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία μπόρεσε να χαρακτηριστεί επιτυχής (Papadopoulou, 2022).

Εκπαιδευτικοί εξέφρασαν και την άποψη τους πως μπορεί να είναι δύσκολο, λόγω της γλώσσας και των αντιδράσεων που μπορεί να προέκυπταν από γονείς των άλλων μαθητών, αλλά τα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου καλό θα ήταν να είναι μέρος των σχολικών μονάδων και όχι των ΔΥΕΠ ώστε να μπορέσουν να ενταχθούν γρηγορότερα στο κοινωνικό σύνολο (Κοντογιάννη, 2022, Dafkou, 2021).

Οι εκπαιδευτικοί που υπάγονταν στο Υπουργείο Παιδείας αλλά και εκείνοι που ανήκαν σε ΜΚΟ κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες ώστε να συνδράμουν τα παιδιά με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο για να συνεχίσουν την σχολική του χρονιά κατά την διάρκεια της πανδημίας (Σκουμοπούλου, 2021). Οι ΜΚΟ, στην αρχή της πρώτης περιόδου περιορισμού κυκλοφορίας, δεν είχαν άμεση πρόσβαση στις δομές και στα ΚΥΤ, ήταν ακόμα πιο δύσκολο να μπορέσουν να συνεχίσουν να βοηθούν τα παιδιά με τις σχολικές τους δραστηριότητες και μαθήματα παρόλα αυτά όμως δημιούργησαν εναλλακτικούς τρόπους εκμάθησης και έτσι μπόρεσαν και στήριξαν τα παιδιά (Zambon, 2022). Υποστηρίχθηκε από εκπαιδευτικούς πως η συνδρομή από διεθνείς οργανισμούς είναι αναγκαία για την αναβάθμιση των ελληνικών σχολικών μονάδων για την υποδοχή των παιδιών με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο (Bismiriki, 2021). Τέλος, μέσω των ερευνών των Zindrou (2022), Τζιόρα (2020) και Ανταμιδου (2022) έγιναν σαφείς οι μορφές ανισοτήτων και η χρονοβόρα γραφειοκρατία που βιώνουν οι μαθητές με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο που επιφέρουν κοινωνικό αποκλεισμό και προκαλούν ξενοφοβία και ρατσισμό από τους γηγενείς μαθητές και τους γονείς τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ 5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εξαιτίας της πανδημίας και των συνεχόμενων γενικευμένων απαγορεύσεων κυκλοφορίας, η εκπαίδευση παγκοσμίως εισήλθε σε μια εκτεταμένη κρίση (Σγούρα, Μάνεσης, & Μητροπούλου, 2018, ΙΕΠ, 2024, European Migration Network, 2021, 2022, Council of Europe, 2024). Αυτό συνέβαλε στο να αυξηθούν ακόμα περισσότερο οι ανισότητες στην εκπαίδευση και αυτό γιατί οι πρόσφυγες βρέθηκαν σε ιδιαίτερη μειονεκτική και ευάλωτη θέση (UNHCR, 2020). Πιο συγκεκριμένα, όπως ανέφερε και η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR, 2020), η διεθνής κοινότητα πρέπει να πάρει άμεσα μέτρα για την εκπαίδευση των προσφύγων καθώς βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά. Την παραπάνω γνώμη υποστηρίζει και ο Ύπατος Αρμοστής του ΟΗΕ το 2020 λέγοντας πως «Τα μισά από τα παιδιά των προσφύγων στον κόσμο ήταν ήδη εκτός σχολείου. Μετά από όλα όσα έχουν υπομείνει, δεν μπορούμε να κλέψουμε το μέλλον τους στερώντας τους την εκπαίδευση σήμερα» (UNHCR, 2020).

Στην Ελλάδα, το Υπουργείο Παιδείας, διεθνείς οργανισμοί και μη-κυβερνητικές οργανώσεις από το 2016 υλοποιούν πολιτικές και δράσεις για τη συμπερίληψη των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η έκθεση της Επιστημονικής Επιτροπής για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων (2017:85) τονίζει ότι στόχος της πολιτείας είναι η διασφάλιση της ψυχοκοινωνικής στήριξης και η ένταξη των παιδιών των προσφύγων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα μετά προετοιμασία, χωρίς την επιβάρυνση των σχολικών μονάδων με μεγάλο αριθμό παιδιών χωρίς γνώση ελληνικών και προετοιμασία. Κύριος στόχος είναι η σταδιακή ένταξη των παιδιών σε σχολικές δομές, εντούτοις εντοπίζονται πολλαπλές προκλήσεις και απαιτείται η συνέργεια πολλών δρώντων. Οι μαθητές προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου έρχονται αντιμέτωποι με δυσκολίες προσαρμογής στο σχολικό περιβάλλον ενδεχομένως μετά από εκτεταμένη απουσία ή καθόλου προηγούμενης σχολική φοίτηση, ενώ εντοπίζονται από τις έρευνες εμπόδια από την ίδια την σχολική/εκπαιδευτική κοινότητα με προκαταλήψεις, δυσανασχετήσεις των γονέων για τη φοίτηση μαθητών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου, ανάγκες επιμόρφωσης των δασκάλων/εκπαιδευτικών ζητήματα διερμηνείας, κατανόησης και συναίνεσης από την πλευρά των γονέων των μαθητών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου, εμβολιασμών και εγγραφών, σχολικής διαρροής, συνθηκών διαβίωσης, μετακινήσεις προς και από τις σχολικές μονάδες .

Η πανδημία της νόσου COVID-19 επέφερε σημαντικά εμπόδια και ανέδειξε εκτεταμένες αδυναμίες και κατά το σχολικό έτος 2020-21, οι συνθήκες της πανδημίας δημιούργησαν ζητήματα τα οποία ενίσχυσαν υφιστάμενα προβλήματα φοίτησης μαθητών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου. Τα προβλήματα επέφεραν επιπλέον ζητήματα που αφορούν την αδυναμία πρόσβασης στη δια ζώσης και στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση στις δομές φιλοξενίας.

Ενώ ίσχυσαν οι νομοθετικές ρυθμίσεις για όλες τις σχολικές μονάδες για την εφαρμογή της ασύγχρονης/σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης των μαθητών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου η συμμετοχή και παρακολούθηση των μαθημάτων μέσω της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είχε σημαντικά εμπόδια για τους μαθητές προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου τόσο λόγω έλλειψης ή κακής σύνδεσης πρόσβασης στο διαδίκτυο, απουσίας εξοπλισμού (τάμπλετ, κινητό ή σταθερό τηλέφωνο, υπολογιστή). Ο Συνήγορος του Πολίτη (2021) στην έρευνά του τόνισε ότι 27/30 δομές δήλωσαν ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση δεν λειτούργησε ή λειτούργησε εντελώς αποσπασματικά ενώ οι ΣΕΠ σε συνεργασία με φορείς που παρείχαν μη τυπική εκπαίδευση, υποστήριξη με εξοπλισμό ενίσχυσαν τις προσπάθειες διασφάλισης την εξ αποστάσεως παρακολούθηση (Συνήγορος του Πολίτη, 2021:20-21). Τα παιδιά με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο που διέμεναν στις δομές φιλοξενίας, όταν ξέσπασε η πανδημία της νόσου του κορωνοϊού COVID-19 αντιμετώπισαν εκτενή εμπόδια και αποκλεισμό από την πρόσβαση τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Το Υπουργείο Παιδείας, διεθνείς οργανισμοί και μη-κυβερνητικές οργανώσεις υλοποίησαν συνέργειες -όπως και σε αντίστοιχη περίπτωση του Υπουργείου Μετανάστευσης με διεθνείς οργανισμούς και μη-κυβερνητικοί οργανώσεις κατά την κρίση υποδοχής του 2015- σε ένα πλαίσιο κρίσης της εκπαίδευσης μαθητών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου σε δομές κατά τη διάρκεια της πανδημίας της νόσου του κορωνοϊού COVID-19- ώστε τα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου να συνεχίσουν την εκπαίδευση τους εξ αποστάσεως (σύγχρονα/ασύγχρονα) και την ενσωμάτωση στην νέα τους πραγματικότητα μετά την άφιξη τους στην Ελλάδα έως ότου επέστρεφαν στο σχολικό περιβάλλον δια ζώσης. Μέτρα πολιτικής περιλαμβάνουν: α) την παροχή και εξοπλισμό επαρκούς και τελευταίας τεχνολογίας ηλεκτρονικού εξοπλισμού και επαρκούς σύνδεσης πρόσβασης στο διαδίκτυο για τη σύγχρονη και ασύγχρονη εξ αποστάσεως δυνατότητα παρακολούθησης και συμμετοχής των παιδιών στις δομές σε εκπαιδευτικές διαδικασίες και β) την δημιουργία περαιτέρω δράσεων υποστήριξης της διαδικασίας ένταξης των παιδιών στην τυπική εκπαίδευση καθώς και δράσεων μη-τυπικής εκπαίδευση σε συνεργασία του Υπουργείου Παιδείας με διεθνείς οργανισμούς και μη-κυβερνητικές οργανώσεις, γ) τη διαρκή ενημέρωση εκπαιδευτικών στο σχολικό περιβάλλον και του προσωπικού δομών για θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αναφορικά με την ισότητα μαθητών με διαφορετικά πολιτισμικά

υπόβαθρα, δ) την ευαισθητοποίηση και ενημέρωση των γονέων των παιδιών με μεταναστευτικό υπόβαθρο για την αναγκαιότητα της εκπαίδευσης, ε) την ευαισθητοποίηση και ενημέρωση των συλλόγων γονέων και κηδεομόνων και των τοπικών κοινωνιών ώστε να διασφαλιστεί ένα περιβάλλον ομαλής συμπερίληψης για τα παιδιά προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου, στ) σύσταση βιβλιοθηκών και αιθουσών υλκτρονικών υπολογιστών εντός των δομών. Τα ανωτέρω εντάσσονται στο πλαίσιο του στόχου διασφάλισης της ομαλής και αδιάλειπτης πρόσβασης των παιδιών προσφυγικού και μεταναστευτικού υποβάθρου στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα, ο οποίος καθίσταται επιτακτικός και αδιαπραγμάτευτος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Ανάδοχοι Εκπαιδευτικοί. (2021). ALP: Έξι σχολικά βιβλία για τους αλλόγλωσσους μαθητές. Ιανουάριος 27, 2024, <http://tinyurl.com/bdfdb3n2>
- Αποστολάρα, Π., Τσερώνη, Μ. και Αδαμακίδου, Θ. (2021). Πανδημία COVID-19 και προκλήσεις για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες. Αθήνα. <http://tinyurl.com/av9mky4u>
- Βασιλειάδου, Ε. και Λιάπης, Ε. (2021). Θεσμικό πλαίσιο για την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων. Ιανουάριος 28, 2024, <http://tinyurl.com/yk8tzbph>
- Βούζα, Χ. (2021). Προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί των γενικών τάξεων που φιλοξενούν μαθητές που έχουν ολοκληρώσει την φοίτησή τους σε ΔΥΕΠ. Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Δεκέμβριος 21, 202. <https://tinyurl.com/bdzhxt6x>
- Δηλάρη, Β. (2017). Εκπαίδευση 2030. Ο συντονιστικός ρόλος της UNESCO, η συμμετοχή του ΟΟΣΑ, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Σχολή Οικονομικών Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πειραιάς. <https://shorturl.at/dhjfF>
- Δημητρίου, Μ. (2020). Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και διαπολιτισμικά σχολεία. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα. <https://shorturl.at/nHJR9>
- διαΝΕΟσις-Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης. (2016, Φεβρουάριος). Το Προσφυγικό Πρόβλημα Το 2015. Δεκέμβριος 20, 2023, <http://tinyurl.com/y6fad4az>
- Διεθνής Επιτροπή Νομικών (2021). Εκπαιδευτικό υλικό για την πρόσβαση των μεταναστών στη δικαιοσύνη -Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη για τα παιδιά – μετανάστες. Γενεύη: Διεθνής Επιτροπή Νομικών <https://shorturl.at/ghmx9>
- Διονυσοπούλου, Ν. (2019). Ένταξη Των Ασυνοδευτων Ανηλικων Προσφυγων Στην Τυπικη Εκπαίδευση. Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πάτρα. <https://tinyurl.com/4jz5b73k>
- Greek Council for Refugees. (2021). Επιστροφή στο σχολείο; Τα παιδιά των προσφύγων στην Ελλάδα στερούνται το δικαίωμά τους στην εκπαίδευση. Αθήνα. <https://tinyurl.com/fxz6tupx>
- Αναγνώστου, Ν. και Νικόλοβα, Μ. (2017). Η ενσωμάτωση των προσφύγων στο εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα. ΕΛΙΑΜΕΠ. <https://tinyurl.com/ym4cf6b5>

- ΕΛΙΕ. (2020). Εκπαίδευση για την ενταξη. <http://tinyurl.com/yc59yx4e>
- Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες. (2020). Έκθεση Πεπραγμένων 2020. <http://tinyurl.com/3dr6pzvk>
- Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες. (2021). «Όλα Τα Παιδια Εχουν Δικαιωμα Στο Σχολειο, Μην Τους Το Στερειτε». <http://tinyurl.com/ecjseb36>
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. (2021). Το Κοινοβούλιο τονίζει τον αντίκτυπο της πανδημίας στην υγεία των παιδιών και την παιδεία. <http://tinyurl.com/3w5m3kfn>
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. (2016). Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας, 18 Μαρτίου 2016 . <http://tinyurl.com/bdznce82>
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο-Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2023). Η αντίδραση της ΕΕ στην πανδημία COVID-19. <http://tinyurl.com/559mrn99>
- Ηνωμένα Έθνη- Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ. (2015). Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης- 17 <http://tinyurl.com/59ndr3b5>
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2016). ΔΥΕΠ Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων. Αθήνα. <https://tinyurl.com/4777u679>
- Καπούσκατζη, Χ. (2023). Ο Ρόλος των Συντονιστών Εκπαίδευσης Προσφύγων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Οι απόψεις των ΣΕΠ της περιφέρειας Αττικής. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης <https://tinyurl.com/yzbn49s4>
- Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης. (2015). Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Μετανάστευση, Διαχείριση Συγκρούσεων και Παιδαγωγική της Δημοκρατίας. Στο Π. Γεωργογιάννης (Επιμ.), 12ο Διεθνές Συνέδριο. Τόμος 2ος, 252-254. Πάτρα: Ελεύθερο Πανεπιστήμιο Πολιτών. <http://tinyurl.com/ya82z5us>
- Κεσίδου, Α. (2008). Διαπολιτισμική εκπαίδευση: μια εισαγωγή. Στο Ζ. Παπαναούμ (επιμ.). Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και Αγωγή. Οδηγός Επιμόρφωσης. Θεσσαλονίκη: ΥΠ. ΕΠΘ-ΑΠΘ. <https://tinyurl.com/bdddtk28>
- Κοντογιάννη, Μ. (2022). Συμπεριληπτική εκπαίδευση και καινοτόμες πρακτικές. Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα. <https://apothesis.eap.gr/archive/item/171138>
- Κοτζαμάνης, Β. και Καρκούλη, Α. (2016). Οι μεταναστευτικές εισροές στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία. Δημογραφικά Νέα(26), 1-7. <http://tinyurl.com/4vf5un3y>
- Κουντούρη, Κ. (2016). Η πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος των «Ζωνών Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ)» στην Ελλάδα και η σχέση του με τις Ευρωπαϊκές πολιτικές για την

- κοινωνική συμπερίληψη. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Κόρινθο. <https://tinyurl.com/mt3ywcab>
- Μαυρίδου, Μ. (2021). Εμπόδια στην εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε δομές ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης προσφύγων την περίοδο της πανδημίας: Ο ρόλος του φύλου. Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. <https://tinyurl.com/2bkzr47t>
- Μότσο, Α. (2020). Ένταξη προσφύγων στην Εκπαίδευση. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας, Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία, Παιδαγωγικό Τμήμα, Αιγάλεω. <https://t.ly/Oo7wm>
- Μουτσάτσου, Χ. (2020). Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης ενηλίκων. Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, Ρόδος. <https://t.ly/7Rb6L>
- Νέζου, Π. (2022). Μη τυπική εκπαίδευση και προσφυγόπουλα: Τρόπος λειτουργίας, δράση και απόψεις εκπαιδευτικών σε δομές ΜΚΟ. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Κόρινθος. Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής <https://t.ly/TtLw3>
- ΟΗΕ- UNICEF. (1959). Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού. <https://rb.gy/v51co0> και <https://tinyurl.com/dkd26xes>
- ΟΗΕ. (1989). Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. <https://t.ly/OfwWC>
- Πάνου, Π. (2021). Το μεταναστευτικό φαινόμενο και οι επικοινωνιακές δράσεις των πολιτιστικών οργανισμών για την ένταξη των παιδιών προσφύγων στην ελληνική κοινωνία. Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Αθήνα <http://tinyurl.com/y5f7x5d6>
- Papadopoulou, P. (2022). Online education for refugees and migrants. Opinions of educators.. Μεταπτυχιακή Διατριβή, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, <https://rb.gy/79hzdn>
- Ρομπότη, Ε. (2021). Διαδίκτυο και διαπολιτισμική εκπαίδευση. Η συμμετοχή των μαθητών/τριών της Α/βάθμιας εκπαίδευσης με μεταναστευτικό /προσφυγικό υπόβαθρο στην επείγουσα σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19. Απόψεις των εκπαιδευτικών. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα. <https://rb.gy/rwxnep>
- SolidarityNow. (2020). Το Solidaritynow. <http://tinyurl.com/4k845mze>
- Σακκούλα, Ν. (2022). Η Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση των προσφύγων μαθητών/-τριών την περίοδο της πανδημίας. <http://tinyurl.com/4z6rp9cx>

- Σαμαρά, Ε. Α. (2021). Απόψεις φιλολόγων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την ενίσχυση της διαπολιτισμικότητας στο γυμνάσιο και στο λύκειο: Η περίπτωση του Νομού Φλώρινας (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης). <https://tinyurl.com/8ey2wjasa>
- Σγούρα, Α., Μάνεσης, Ν., & Μητροπούλου, Φ. (2018). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και κοινωνική ένταξη των παιδιών-προσφύγων: Αντιλήψεις εκπαιδευτικών. Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης, 4, 108-129. <https://tinyurl.com/ycxsrkne>
- Skoumporoulou, S. (2021). Refugee and Migrant Education in Greece during the Pandemic of Covid-19: Policies and Challenges in Formal and Non-Formal Education through the Experiences of Educators. Διπλωματική Διατριβή, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο <http://tinyurl.com/2bas2vp3>
- Stamou, D. (2021). Online education in non-formal multilingual contexts during COVID-19 pandemic: Teachers' perspectives. Μεταπτυχιακή Έρευνα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Πάτρα. <https://rb.gy/gbo1yd>
- Τζιόρα. (2020). Ο ρόλος του ηγέτη στην ανάπτυξη κοινωνικής δικαιοσύνης στα σχολεία τυπικής εκπαίδευσης που υποδέχονται παιδιά πρόσφυγες: Απόψεις εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του νομού Ιωαννίνων. Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, Πάτρα. <https://shorturl.at/cdwJ2>
- Tsioupi, K. (2020). Refugee Education Coordinators: their role in the Greek educational context as mediators among refugee camps, the school and the educational authorities. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα. <https://shorturl.at/hRX12>
- Τσόμπανου, Φ. (2022). Η τηλεεκπαίδευση ως μέσο ενίσχυσης ή άμβλυνσης των κοινωνικο-οικονομικών διαφορών στους μαθητές των τάξεων υποδοχής ΖΕΠ του δημοτικού σχολείου. Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πειραιά. <https://shorturl.at/QX045>
- UNICEF, ANA AQRA, ΕΛΙΕ. (2020). Μικτή Μάθηση με τη χρήση της Πλατφόρμας Ψηφιακής Εκμάθησης Γλωσσών Akelius. <http://tinyurl.com/2smpnunr>
- Υπουργείο Παιδείας (2020). Εξ αποστάσεως Εκπαίδευση. Αθήνα. <http://tinyurl.com/mr47dkmn>
- Υπουργείο Παιδείας (2020). Οδηγίες Για Την Εξ Αποστασεως Εκπαιδευση. <http://tinyurl.com/2s3cz9uf>
- Υπουργείο Παιδείας (2017). «Ανοικτό Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στις Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ) I ΖΕΠ Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης όπου φοιτούν παιδιά πρόσφυγες. Μαρούσι- Αθήνα. <http://tinyurl.com/4rpa37xj>
- Υπουργείο Παιδείας. (2021). Απάντηση στο πόρισμα αναφορικά με την εκπαιδευτική ένταξη παιδιών που διαβιούν σε Δομές και ΚΥΤ του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου. Αθήνα.

- Υπουργείο Παιδείας. (2022). Δράσεις Υπουργείο Παιδείας για τη συμπερίληψη παιδιών προσφύγων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Αθήνα. <http://tinyurl.com/y4hp8cd4>
- Φούσκας, Θ. (2023). Μετανάστευση και δημόσια υγεία: Φυλετικές και εθνοτικές ανισότητες στην Υγεία και επισφάλεια την εποχή της πανδημίας της νόσου του κορωνοϊού COVID-19, στο Χ. Οικονόμου και Μ. Σπυριδάκης (Επιμ.) Υγεία και κοινωνία. Αθήνα: Εκδόσεις Τσιότρα:15-42.
- Χατζησωτηρίου και Ξενοφόντως. (2014). Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Αθήνα: Σάϊτα.

Ξενόγλωσση

- Avramidou, S. (2022). Giving voice to the voiceless: Exploring the prior and current experiences of formal language education of Afghan refugee adolescents in Thessaloniki. Postgraduate Dissertation, Hellenic Open university, Language Education for Refugees and Migrants, Patras. <https://shorturl.at/gvwIJ>
- Bismpiki, A. (2021). Ensuring formal education in Greece is inclusive of Refugee Children; a study in view of COVID-19 emergency. Master Thesis, Panteion University, Athens. <https://shorturl.at/ekGMO>
- Council of Europe (2024). Refugee and migrant children <https://www.coe.int/en/web/children/migration>
Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Dafkou, V. (2021). Teachers' narratives about teaching refugee students in mainstream classes. Hellenic Open University , Language Education for Refugees and Migrants. <https://shorturl.at/borxI>
- Economou, C., et al. (2014). Impacts of the economic crisis on access to healthcare services in Greece with a focus on the vulnerable groups of the population. Social Cohesion and Development, 9(2): 99-115. <https://shorturl.at/jnzDJ>
- European Commission. (1996). Commissioner Cresson stresses the importance of research and education in the competitive world. <http://tinyurl.com/37jxcth8>
- European Migration Network (2021). Children in Migration: Report on the state of implementation in 2019 of the 2017 Communication on the protection of children in migration. Brussels: European Migration Network. <https://www.emn.at/wp-content/uploads/2021/03/emn-synthesis-report-children-in-migration.pdf> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- European Migration Network (2022). Children in Migration: Report on the state of implementation in 2020 of the European Commission communication on the protection of children in migration, 2017. Brussels: European Migration Network.

https://www.sef.pt/pt/Documents/EMN_Children_in_migration_2020_report.pdf Πρόσβαση: 28/02/2024.

- Fouskas, T. (2016). “Overcoming Social Disadvantage and Inequality for Social Integration of Migrants through Education: Access to Early Childhood Education for Immigrant and Refugee Children in Greece in Times of Crisis”, in Jared A. Jaworski (Ed.) *Advances in Sociology Research*. Volume 25. New York: Nova Science Publishers, 171-196.
- Fouskas, T. (2019). Unravelling solidarity and hostility: Mobilizations concerning migrants, asylum seekers and refugees in anti-migrant times in Greece, in Rea, A., Martiniello, M., Mazzola, A. and Meuleman, B. (Eds.), *The Refugee Reception Crisis in Europe: Polarized Opinions and Mobilizations*. Brussels: Éditions de l’ Université de Bruxelles, 121-143.
- Fouskas, T. (2020). Migrants, asylum seekers and refugees in Greece in the midst of the COVID-19 pandemic. *Comparative Cultural Studies*, 2020, 5 (10): 39-58. <https://shorturl.at/qwBCU>
- Galanis, P., et al. (2013). Public health services knowledge and utilization among immigrants in Greece. *BMC Health Services Research*, 13, 1-8. <https://shorter.me/wupkX>
- Graetz, V., et al. (2017). Utilization of health care services by migrants in Europe. *British medical bulletin*, 121(1):5-18. https://shorter.me/N_Zpm
- Greenaway, C., et al. (2020). COVID-19: Exposing and addressing health disparities among ethnic minorities and migrants. *Journal of Travel Medicine*, 27 (7):taaa113. <https://shorter.me/yy4ji>
- Jalbout, M. (2020). Finding solutions to Greece’s refugee education crisis. London: Theirworld. <https://tinyurl.com/mvaw5y3c>
- Kesidou, A. (2017). Citizenship and tolerance in the cradle of democracy. In W. Veugelers, I. de Groot, & V. Stolk (Eds.), *Research for cult committee – Teaching common values in Europe*. Brussels: European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policy, 107-114.
- Kesidou, A. (2019). Chapter 8 Preparing Educators and Researchers for Multicultural/Intercultural Education: A Greek Perspective. In *Education for Democratic Intercultural Citizenship*. Leiden, The Netherlands: Brill, 148-165 <https://shorter.me/Szvf3>
- Makrozhopoulos, I. (2022). Teaching English to students with refugee and migrant background and the improvement of teaching with the use of computers and mobile phones. Postgraduate dissertation, *Language education for refugees and migrants*, Patras: Hellenic Open University. <https://shorter.me/i6NkZ>
- Modesti, P.A., et al. (2016). Chronic disease in the ethnic minority and migrant groups. *Internal and emergency medicine*, 11:295-297. <https://shorter.me/4X7WW>

- National Public Health Organisation (NPHO/EODY) 2020. Current state of COVID-19 outbreak in Greece and timeline of key containment events, News, Press Releases, <http://tinyurl.com/mud56ymw>
- Nettleton, S. (2020). The Sociology of Health and Illness. London: Polity.
- Pascu, O. (2022). Online education: learning Greek as a second language, digital learning experience by migrant and refugee students. Μεταπτυχιακή Διατριβή, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα. <https://shorturl.at/rsD02>
- Rea, A., Martiniello, M., Mazzola, A. and Meuleman, B. (Eds.), (2019). The Refugee Reception Crisis in Europe: Polarized Opinions and Mobilizations. Brussels: Éditions de l' Université de Bruxelles.
- RSA (Refugee Support Aegean) (2021). Excluded and segregated: The vanishing education of refugee children in Greece <https://tinyurl.com/yc8a32cj>
- Secretariat of the International Consultative Forum on Education for All. (1990). World Conference on Education for All Meeting Basic Learning Needs. New York: UNESCO. <https://shorter.me/nVJg6>
- Skoumpopoulou, S. (2021). Refugee and Migrant Education in Greece during the Pandemic of Covid-19: Policies and Challenges in Formal and Non-Formal Education through the Experiences of Educators. Μεταπτυχιακή Διατριβή, Hellenic Open University, School of Humanities, Patra. <https://shorturl.at/deIXZ>
- Spyridakis, M. (2019). Living in precariousness. Ethnographies of Urbanity in Flux, 10 (3):69-80. <https://shorter.me/U05vo>
- UNHCR. (2020). Coronavirus a dire threat to refugee education – half of the world's refugee children out of school. <http://tinyurl.com/yp6ed569>
- UNHCR. (2020a). The impact of COVID-19 on refugee education. <http://tinyurl.com/mrunk4eb>
- UNHCR. (2020b). Greece: COVID-19 pandemic a further risk to refugee child education <https://tinyurl.com/2ezvneep> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- United Nation Human Rights. (1989). Convention on the Rights of the Child. <http://tinyurl.com/mrh8df7y> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Vozikis, A., Fouskas, T. and Sidiropoulos, S. (2021). No One Left Behind?: In Manolitzas, P., et al. (eds), Interdisciplinary Perspectives on Operations Management and Service Evaluation. Hershey: IGI Global, 270-289.

- Zambon, M. (2022). COVID-19 and non formal education: the challenge of humanitarian organizations in Greece during the pandemic. Master Thesis - MSc International Development Studies. Wageningen University & Research <http://tinyurl.com/yc6hty7w>
- Zindrou, C. (2022). Reclaiming life and visibility: Youth stories from a camp in Greece. Postgraduate Dissertation, Open Hellenic University, Language Education for Refugees and Migrants, Patras. <https://rb.gy/d63ai4>

Ηλεκτρονικές πηγές/Ιστοσελίδες

- AlfaVita (2020). Κιλκίς: Γονείς μαθητών εμποδίζουν τη φοίτηση προσφυγόπουλων <https://tinyurl.com/fkveje2k> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- ΕΠΟΧΗ (2021). Αποκλεισμός των παιδιών προσφύγων από την εκπαίδευση <https://tinyurl.com/2csuv2ur> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Greek Council of Refugees/Save the Children, (2021). Back to School? Refugee children in Greece denied right to education <https://tinyurl.com/52ujhwum> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- IN.GR (2020). Ανεπιθύμητα τα προσφυγόπουλα σε σχολείο της Μυτιλήνης λόγω... κοροναϊού <https://tinyurl.com/56t56zps> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- ΙΕΠ (2024). Εκπαίδευση Προσφύγων. <https://tinyurl.com/32fmjxdj> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- ΙΟΜ (2017). 2.500 παιδιά προσφύγων και μεταναστών στα ελληνικά σχολεία <https://tinyurl.com/y4jywayc> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- MEDMA (2024). Arrivals of Unaccompanied & Separated Minors <https://tinyurl.com/3bysjs3m> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Project Schools for All <http://tinyurl.com/82mwmmts> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- ΠΔΕ Αττικής (2021). Εκπαίδευση Προσφύγων. <https://tinyurl.com/c6h6cn3a>
- Πρόγραμμα «Εκπαίδευση για την Ένταξη» <http://tinyurl.com/yeyuvkbw> Πρόσβαση:14/11/2023
- Πρόγραμμα Σχολεία για όλους <http://tinyurl.com/bp6puka2> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Πρόγραμμα Ταχύρρυθμης Μάθησης (Accelerated Learning Program, ALP) <http://tinyurl.com/mjtbuwa7> Πρόσβαση:14/11/2023
- Συνήγορος του Πολίτη (2021). Εκπαιδευτική ένταξη παιδιών που διαβιούν σε Δομές και ΚΥΤ του Υπουργείου Μετανάστευσης & Ασύλου <https://tinyurl.com/5fbh3vp5> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- SolidarityNow <http://tinyurl.com/mvte595r> Πρόσβαση:15/12/2023
- The TOC (2021). Αντιδράσεις στο Ίππειο Λέσβου: Δεν θέλουν προσφυγόπουλα στο σχολείο τους - Το κράτησαν κλειστό <https://tinyurl.com/msptzfyd> Πρόσβαση: 28/02/2024.

- UNHCR (2024). Mediterranean Situation: Greece <https://tinyurl.com/38jmhndp> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- UNICEF (2020). Latest statistics and graphics on refugee and migrant children <https://tinyurl.com/2t5vfc3j> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- UNICEF (2021b). Country Office Annual Report 2021: Greece - Update on the context and situation of children <https://tinyurl.com/2xpcssh8> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- UNHCR. (2016). Πρόσφυγας ή Μετανάστης- Ποιός όρος είναι ο σωστός;. Γενένη. Ανάκτηση Μάρτιος 10, 2024, από https://www.unhcr.org/gr/12771-prosfygas_i_metanastis.html
- UNHCR (2020). Έκθεση Υ.Α.: Άμεση απειλή ο κορωνοϊός για την εκπαίδευση των προσφύγων. Αθήνα: UNHCR-Greece. <https://shorturl.at/koqCG>
- UNICEF (2022). COVID-19: Τα μέτρα πρόληψης κάνουν τη διαφορά για παιδιά πρόσφυγες όπως η Ζάχρα. <https://shorturl.at/mtN07>
- UNICEF (2023). Όλα Τα Παιδιά Στην Εκπαίδευση. <http://tinyurl.com/3h2r53j3>
- UNICEF (2022). UNICEF για κάθε παιδί. <http://tinyurl.com/4mkx7k9r>
- UNICEF. (2022). Υψηλό ποσοστό-ρεκόρ εγγραφών και φοίτησης παιδιών προσφύγων και μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας. <https://shorturl.at/hlnyE>
- UNICEF (2021a). Παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες. Αθήνα. <http://tinyurl.com/5ad3ufdr>
- ΥΜΑ (2023). Επικαιροποιημένη κατάσταση: Ασυνόδετα Ανήλικα (Α.Α.) στην Ελλάδα 01 Δεκεμβρίου 2023 <https://tinyurl.com/z2bwdetb> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Υπουργείο Παιδείας (2020). 13-04-20 Μένουμε σπίτι - Μαθαίνουμε στο σπίτι. 13 Μαρτίου - 13 Απριλίου: Ένας μήνας εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. <https://tinyurl.com/4r79vkn6> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Υπουργείο Παιδείας (2021). Όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση: Δράσεις Υπουργείο Παιδείας για τη συμπερίληψη παιδιών προσφύγων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα <https://tinyurl.com/2keb87u6> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Υπουργείο Παιδείας / Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων (2017). Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων <https://tinyurl.com/2s44s9mt> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Υπουργείο Παιδείας, (2016α). 06-09-16 Συνεργασία ΥΠΠΕΘ - ΜΚΟ για την εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων <https://tinyurl.com/mw6jckrs> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Υπουργείο Παιδείας, (2016β). 19-09-16 Δράσεις για την εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων <https://tinyurl.com/y49d98v9> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Υπουργείο Παιδείας, (2016γ). 23-09-16 Οργάνωση και λειτουργία των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ) <https://tinyurl.com/yc583t4k> Πρόσβαση: 28/02/2024.

- Υπουργείο Παιδείας, (2016δ). 30-08-16 Το ΥΠΠΕΘ ξεκινά εκπαίδευση παιδιών προσφύγων, συνεργασία με ΜΚΟ <https://tinyurl.com/y549rrc2> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Υπουργείο Παιδείας, (2023α). «Οδηγίες και κατευθύνσεις για την ίδρυση και λειτουργία Τάξεων Υποδοχής (ΤΥ) ΖΕΠ για το σχολικό έτος 2023-2024 σε δημοτικά σχολεία της χώρας – Β' Φάση» <https://tinyurl.com/4fzc7whm> Πρόσβαση: 28/02/2024.
- Υπουργείο Παιδείας, (2023β). «Οδηγίες και κατευθύνσεις για την ίδρυση και λειτουργία Τάξεων Υποδοχής (Τ.Υ.) ΖΕΠ για το σχολικό έτος 2023-2024 σε Δημόσια Γυμνάσια, Γενικά και Επαγγελματικά Λύκεια της χώρας.» <https://tinyurl.com/2nh4bxt6>
- Υπουργείο Παιδείας/Αυτοτελές Τμήμα Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης Προσφύγων, (2021). Απάντηση στο πόρισμα αναφορικά με την Εκπαιδευτική ένταξη παιδιών που διαβιούν σε Δομές και ΚΥΤ του Υπουργείου Μετανάστευσης & Ασύλου <https://tinyurl.com/phvtwr2p> Πρόσβαση: 28/02/2024.

Νομοθεσία

- ΦΕΚ (1996). Ν. 2413/1996 «Ελληνική Εκπαίδευση, Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και άλλες προοπτικές». <http://tinyurl.com/5xa7d6uh>
- ΦΕΚ (2005). Νόμος 3386/2005 «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια» <http://tinyurl.com/mryt6zf5>
- ΦΕΚ (2016). Κοινή Υπουργική Απόφαση 180647/ΓΔ4/2016 - ΦΕΚ 3502/2016/Β/31-10-2016 Ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία, συντονισμός και πρόγραμμα εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσώπων (Δ.Υ.Ε.Π.), κριτήρια και διαδικασία στελέχωσης των εν λόγω δομών. <https://tinyurl.com/2s9by6h8>
- ΦΕΚ (2016). Ρυθμίσεις για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις 4415/16 <https://tinyurl.com/2hjevmtx>
- ΦΕΚ (2020). Νόμος 4763/2020 «Εθνικό Σύστημα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης και Διά Βίου Μάθησης, ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/958 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 28ης Ιουνίου 2018 σχετικά με τον έλεγχο αναλογικότητας πριν από τη θέσπιση νέας νομοθετικής κατοχύρωσης των επαγγελματιών (ΕΕ L 173), κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας για το Ελληνογερμανικό Ίδρυμα Νεολαίας και άλλες διατάξεις» <https://tinyurl.com/2wjf3kxb>

- ΦΕΚ. (2018). Ν.4547 Αναδιοργάνωση των δομών υποστήριξης της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις. Αθήνα: ΕΤ. <https://tinyurl.com/429nn34t>
- ΦΕΚ. (2020α). Αριθμ. Δ1α/ΓΠ.οικ. 16838. Επιβολή του μέτρου της προσωρινής απαγόρευσης λειτουργίας των βρεφονηπιακών και παιδικών σταθμών, νηπιαγωγείων, σχολικών μονάδων, ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, κέντρων ξένων γλωσσών, φροντιστηρίων και πάσης φύσεως εκπαιδευτικών δομών, φορέων και ιδρυμάτων, δημοσίων και ιδιωτικών, κάθε τύπου και βαθμού της χώρας για το χρονικό διάστημα από 11.3.2020 έως και 24.3.2020. Αθήνα: ΕΤ <http://tinyurl.com/596an6wd>
- ΦΕΚ. (2020β). Αριθμ. Δ1α/ΓΠ.οικ. 72989. Τροποποίηση της υπό στοιχεία Δ1α/ΓΠ.οικ.71342/6.11.2020 κοινής υπουργικής απόφασης «Εκτακτα μέτρα προστασίας της δημόσιας υγείας από τον κίνδυνο περαιτέρω διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 στο σύνολο της Επικράτειας για το διάστημα από το Σάββατο 7 Νοεμβρίου 2020 έως και τη Δευτέρα 30 Νοεμβρίου 2020» (Β' 4899) Αθήνα: ΕΤ <http://tinyurl.com/469zsvw5>